

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Գրեց՝ ՀՐԱՆՏ ՓԱՍՏՐՄԱՃԵԱՆ
Թարգմ. ԳՆԴ. Տ. ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅ ԿԱՄԱԿՈՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄԱՐՏԻԿՆԵՐՈՒ
ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՐԻԶ
1938

II

473

11
473

12 APR 2013
1/3

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՌԱԶՄԻԿ»

ԹԻԻ 2

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Գրեց՝ ՀՐԱՆՏ ՓԱՍՏՐՄԱՃԵԱՆ

Թարգմ. ԳՆԴ. Տ. ԲԱՂԴԱՍԱՐԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ԿԱՄԱԿՈՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄԱՐՏԻԿՆԵՐՈՒ

ՄԻՈՒԹԵԱՆ

ՓԱՐԻՋ

1938

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

.....

Կարելուք համարեցինք «Ռազմիկ մատենաշար»ի անուան տակ հրատարակել քարգմանութիւնը Հրանտ Փաստրմանեանի լոյն ուսումնասիրութեան որ գրի առնուած է «Society of American Military Engineers»ի խրկարանքին վրայ, որու ինքն ալ անդամ է:

Այս ուսումնասիրութիւնը լոյս տեսած է անգլիերէն լեզուով Վաշինկթօնի մէջ 1937ի նոյեմբերին:

Այս աշխատութիւնը պատրաստած ատեն, հեղինակը ներշնչուած է առաւելաբար Յիւրիխի Բազմաբուռտի տից վարժարանէն իր ստացած դաստիարակութենէն: Ու մենք գիտենք թէ Զուիցերիական բանակը ինչքան յառաջ տարած է լեռնային պատերազմի ուսումնասիրութիւնը:

Հրանտ Փաստրմանեանը հիմնուած է նոյնպէս, համաշխարհային պատերազմի զանազան ռազմաօդային տեսքերու — մասնաւորաբար հայկական — զինուորական հարցերու խոր ուսումնասիրութեանց վրայ:

Այս էջերուն մէջ մենք պիտի տեսնենք ուրեմն, բազմաթիւ տեղեկութիւններ, թիւեր, օրինակներ եւ ապացոյցներ, մեր երկրի մէջ տեղի ունեցած զանազան ռազմական գործողութեանց մասին:

Մենք մտածեցինք, թէ ամէն պարագայի տակ, այս ուսումնասիրութիւնը, ամենամեծ հետաքրքրութիւն եւ կարելութիւն պիտի ներկայացնէ հայ զինուորականին, հայ ընթերցողի եւ մեր երկրի համար, ու ատոր

11-4439A

համար ալ ահա՛, մենք լոյս կ'ընծայենք անոր քարգմա -
նութիւնը իբր «Մատենաշար Ռազմիկ»ի քիւ 2:

Մաքսիմ Կ'ըսէր. — « Պատերազմը, ժողովուրդնե -
րու պատմութեան այն շրջանն է, երբ կեանքի համաչա -
փութիւնը կը գահավիժի, երբ փորձառութիւնները որ
ուրիշ պայմաններու տակ պիտի բաժնուէին դարերու,
կամ առնուազն տարիներու վրայ, պատերազմի առեւ,
անոնք կը սեղմուին իրար, կը կեդրոնանան օրերու, եր -
բեմն նոյնիսկ ժամերու վրայ »:

Արդարեւ, այդպէս չեղա՞ւ պատմութիւնը մեր ժա -
մանակակից ազատագրական պայքարին:

Անկախ՝ Հայ Նախկին Ռազմիկներու բազմաթիւ յու -
շերէ եւ յիշատակներէ, որոնք մեր գինուորական փառ -
տարկութեան մէկ մասը կը կազմեն միայն, անհրաժեշտ
է մեր նոր սերունդին տալ նման գիտական գործ մը՝ նը -
ման մեքստիկ համադրութեամբ:

Համաձայն հեղինակի խօսքին՝ տգիտութեան, քե -
քեամտութեան եւ յաւակնութեան չի ծնիր յաղթա -
նակը:

Տ. ԲԱՂԴԱՍՍԱՐԵԱՆ

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ ԼԵՈՆԱՅԻՆ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Երկրի մը՝ աշխարհագրական ուսումնասիրութիւնը,
նախապայմանն է՝ զինուորական ամէն տեսակ զործո -
ղութեան: Նման ուսումնասիրութիւն մը, շատ աւելի
կարեւոր է մասնաւորաբար Լեռնային պատերազմին
մէջ, որու վրայ անպայմանօրէն կ'իջեմէ հողամասի կազ -
մութեան իւրաքանչիւրութիւնը:

Լեռնային երկիրներու մէջ յատկանշական են ձմրան
խստութիւնը, հազորդակցութեան դժեւրու սակաւութիւ -
նը, ապաստարանի անբաւարարութիւնը (տուններ, դիւ -
ղեր), փոխադրութեանց եւ կառուցման աշխատանքնե -
րու դանդաղութիւնը եւ պարենաւորման անկանոնու -
թիւնը:

Լեռնային երկրի մը՝ արդէն սահմանափակ տնտե -
սական միջոցները, զանազան ռազմաբեմերու վրայ —
ինչպէս Հայաստան — առաւել եւս կը նուազին, երկրի
դարգացման յետամնացութեան պատճառաւ:

Ինչ որ կը վերաբերի բուսականութեան, կարելի է
ըսել թէ եւ, որոշ Լեռնային շրջաններ (ինչպէս Ալպեան)
հարուստ են անտառներով, ուրիշ մասեր, ինչպէս շատ
բարձր գօտիներ եւ կամ Հայաստանի պէս երկիրներ,
դրեթէ ամբողջապէս մերկ են: Ինչ որ կը վերաբերէ զօ -
րամասերու տեսողութիւնը, օդային դիտողութեանց
դիւրութիւնը, ու լաւ կրակի դաշտերու (champs de tir)
դոյութիւնը:

Ծառերու պակասութիւնը կը դժուարացնէ ապաս -

տաններու շինութիւնը, ինչպէս նաեւ վառելիքի հարցը ։
Լեռնային շրջաններու բնակչութեանց ցանցառու -
թիւնը, կը ստիպէ յաճախ զօրամասերը, իրենք շինել ի-
րենց յատուկ կայանաւորումները (cantonnement) ։ Երբ
անհնար է փայտեայ ապաստաններու շինութիւնը, փայ-
տի պակասութեան եւ կամ փոխադրութեան դժուարու-
թեանց պատճառաւ, պէտք է կառուցանել քարէ ապաս-
տարաններ ։

Կարելի է օգտագործել եւ վրաններ, մանաւանդ մեծ-
բարձրութեանց վրայ ։ Պատերազմի ընթացքին Աւս-
տրիացիները օգտագործեցին type polaire կոչուած մաս-
նաւոր վրաններ, մեծ բարձրութեանց համար ։ Այս վը-
րաններէն իւրաքանչիւրը կը բաւէր 6 մարդու եւ կը փո-
խադրուէր 2 բեռնակիր անասուններով ։

Խօքիմեան ձեւով շինուած ձիւնէ ապաստարաններ
ալ, կրնան մեծ օգտակարութիւն ցոյց տալ ։

Գալով ապրուստի եւ պարենաւորման հարցին, կա-
րելի է ըսել թէ, լեռնային երկիրները, իրենց սեփական
աղբիւրներով չեն կարող խոշոր բանակներ պահել ։

Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին, Իտալա -
ցիներն ու Աւստրիացիները ամէն մէկը՝ մէկ միլիոնէ ա-
ւելի մարդ ունեցան լեռնային մասերու մէջ ։ Դանակից-
ներն ու Պուլկարիան իւրաքանչիւրը 500.000 մարդ Մա -
կեդոնիոյ մէջ ։ Իսկ Ռուսերը աւելի քան 300.000 հոգի
Հայաստանի մէջ ։

Սակայն այս բանակները պարենաւորուեցան, դուր-
սէն բերել տալով իրենց կենսամթերքի մեծագոյն մասը ։

Լեռնային երկիրներու մէջ պահածոյի տուփը բանա-

լու գործիքը նոյնքան անհրաժեշտ է շինուորին, որքան
իր հրացանը ։

Արդէն պարենաւորման լուրջ խնդիրն է, որ այն -
քան կը դժուարացնէ պատերազմը Մերձաւոր Արեւելքի,
Հայաստանի, Իրանի եւ Աֆղանիստանի լեռնային մասե-
րու մէջ ։ Հոն փոքրիկ բանակ մը ենթակայ է միշտ խոր-
տակուելու անկանոն խումբերէ եւ թշնամիէն, իսկ մեծ
բանակ մը ենթակայ է մեռնելու սովէն ։

Զիւնը, հաղորդակցութիւնը կը կազմալուծէ ու եր-
բեմն ալ բոլորովին կ'ընդհատէ ։ Բարձր վայրերու մէջ
գտնուող միաւորներու կենսամթերքի, զինամթերքի եւ
սարքաւորման պահեստները պէտք է ամբարել ամրան եւ
աշնան ամիսներուն, ամբողջ ձմեռը բաւելու չափով ։

Լեռներու մէջ, դէշ սարքաւորուած եւ անխոհեմ
կերպով ղեկավարող բանակի մը համար, ձմեռը շատ
աւելի վտանգաւոր հակառակորդ մը կրնայ համարուիլ,
քան բուն թշնամին ։

Հայկական ճակատի վրայ, Սարըգամիչի ճակատա-
մարտի ընթացքին (դեկտ. 1914 — յունւ. 1915) Էնվէրի
հրամանատարութեան տակ գտնուող թրք. 120.000-ոց
բանակը, կորսնցուց աւելի քան 60.000 մարդ անօթու -
թեանէ եւ ցուրտէն, Հայաստանի խստաչունչ ձմրան
պատճառաւ ։

1916 — 1917ի ձմրան, Իզդէթ փաշայի հրամանա -
տարութեան ներքեւ գտնուող թրք. 2րդ բանակը, որ կը
բաղկանար 70.000 մարդէ, դարձեալ Հայաստանի մէջ
կորսնցուց 30.000 հոգի ցուրտէն եւ անօթութենէն ։

ԼԵՌՆԵՐ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

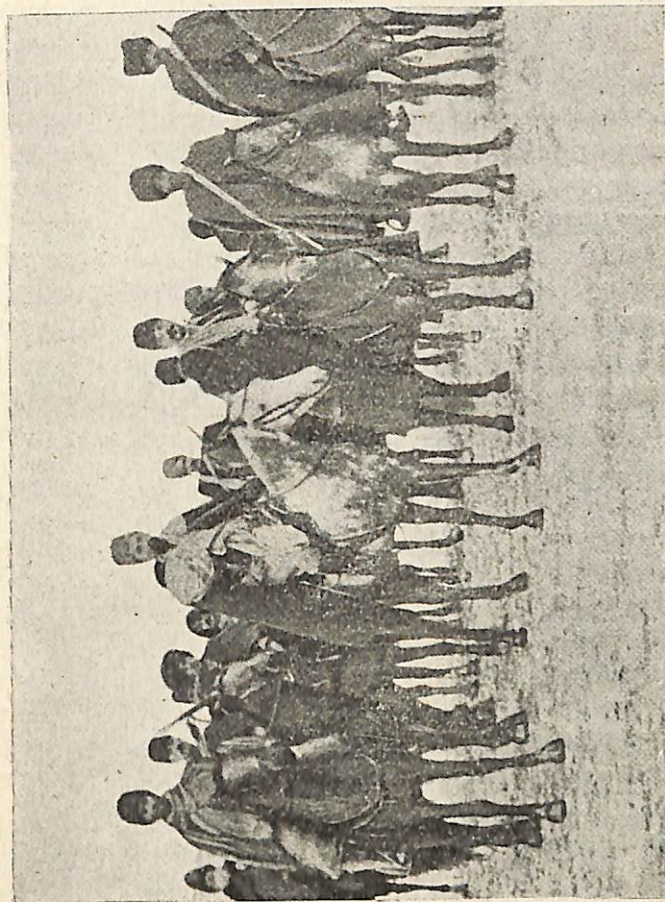
.....

Ընդհանուր առմամբ, կարելի է ըսել թէ լեռնային պատերազմը — շնորհիւ բնական պաշտպանութեան քաղմաթիւ դիրքերու, փոխադրութեան դժուարութեանց, ու անակնկալներու ընծայած հնարաւորութիւններուն, նպաստաւոր է առաւելապէս փոքրիկ բանակներուն :

Աւելի փոքրաթիւ բանակներ, նոյնիսկ պակաս զինուորական դաստիարակութիւն ստացած, բայց բարոյապէս բարձր, աւելի դիւրութեամբ քան այլուր, կրնան դիմադրել թէ՛ կազմակերպութեամբ եւ թէ՛ թուապէս գերադանց թշնամիի մը : Ինչպէս օրինակ Սերպերը ցոյց տուին 1914ին, Թուրքերը 1915ին, Հայերը 1918ին եւ Զանգեզուրը 1921ին :

Եթովպիոյ վերջին պատերազմը կը թուի թէ համաձայն չէ այս մտքին հետ : Արդարեւ այդ արշաւանքէն քաղուելիք դասերը հակասական են : Եթովպիացիները սկիզբէն իսկ տարօրինակ յամառութիւնը ունեցան մեծ միաւորներ կազմել, ու այդ պատճառաւ ալ ստիպուած եղան ընդունել կռուի այն ձեւը որ իրենց ուժերու ամենաբազմազան խորտակման պատճառ դարձաւ : Ուրիշ ազգականք ալ, ինչպէս օրինակ Ափրիկեան ժողովուրդի յետամնացութիւնը, իր կարգապահութեանը պակասութիւնը, յետոյ ոչ - հապէշական օտար ցեղերուն երկայնութիւնը առաւել եւս կրնան մոլորեցնել այդ պատերազմէն քաղուելիք դասերը :

Լեռնային պատերազմի ուրիշ մէկ յատկանիշը կը կա-

Բ. ԿԱՐՄԱՒՈՐԱԿԱՆ ԳՈՒՆԴԻ ՍՊԱՅԱԿՈՅՏԸ, ՍԱՀԱՄԱՆԱԿԱՆ ԱՆՑԱՆԸ ԱՆՑԱՆԸ (1914)

յանայ այն կարեւորութեան մէջ, որը կը տրուի մասնա-
ւորաբար ստորադաս սպայութեան եւ փոխ սպայու-
թեան :

Լեռնային պատերազմը, յաճախ փոքրիկ ջոկատնե-
րու միջեւ (չրջուհի պահակ, խումբ, դասակ, վաշտ)
տեղի ունեցող ընդհարումներն են: Յաճախ, խումբը
կռուի միակ միաւորն է, զոր պետը կրնայ տեսնել միշտ
եւ ղեկավարել: Լեռը, այսպիսով իր մէջ կը պարունակէ
ստորադաս քաղաքներու խելացութեան կարեւորութիւնը
եւ նախաձեռնութեան ոգին :

Հողամասի կարեւորութիւնը, նոյնպէս չատ մեծ է
լեռնային պատերազմի մէջ: Հողամասը ուսումնասի-
րելու, դիւրանցանելի, դժուարանցանելի եւ անանցանելի
դօտինները ստուգելու շնորհիւ է միայն, որ կարելի է
հետեւցնել թէ թշնամին ինչ կրնայ ընել եւ ինչ չի կրը-
նար :

Լեռը բնական ամրոց մըն է: Ժայռերու մէջ փոր-
ուած գնդացիային բոյն մը, փոքրիկ ամրութեան մը
դերը կրնայ խաղալ :

Վերջապէս նկատի ունենալու է թէ, լեռներու մէջ
երթեւեկութեան միջոցները, յաճախ պարզ արահետնե-
րու ձեւով կը ներկայանան, որոնցմէ միմիայն բեռնա-
կիր անասուններու փոխադրութիւնը հնարաւոր է եւ
ուրիշ, զօրասիւններ միմիայն մէկական կրնան յառա-
ջանալ : Ասիկա կ'առաջացնէ դանդաղութիւն եւ զօրա-
սիւններու երկարութեան խոշոր ծաւալում: Շարժման
մէջ գտնուող գումարտակ մը մօտ 2 քիլոմէթր երկայ-
նութիւն կը կազմէ, ասիկա կը պահանջէ բնականաբար

կեղբորնացման երկար ժամանակ: Այսպէս խառն դունդմը (այսինքն հրետանիով, ամրաչէնով օժտուած), լաւ ճամբու վրայ, մէկ ժամուայ ընթացքին կրնայ կեղբորնանալ զօրասիւնի զլուխը: Մինչ միեւնոյն դունդը լեռնային արահետէ մը մէկական քալելով, ամբողջ 4 ժամուան կը կարօտի նոյն գործողութեան համար:

Իբրեւ եղբակացութիւն կարելի է ըսել թէ, ամբողջ լեռնային պատերազմը ենթակայ է լեռներու իւրայայտուկութեանց: Այս իւրայայտուկութիւնները կը պարտադրեն նման ռազմարեմերու մէջ գործող բանակին, սկզբունքի, կազմակերպութեան, կազմաւորման եւ սարքաւորման բոլորովին յատուկ առանձին վիճակ եւ պայմաններ:

Ամէն տեսակի ռազմավարական միտք, ամէն ռազմախաղ, նկատի պէտք է ունենայ երկրի կազմութեան իւրայայտուկ պատկերը: Ու այսպիսի երկիրներու մէջ, իւրաքանչիւր պետի աւագ պարտականութիւնն է գիտնալ թէ ո՞րն է կարելին եւ ո՞րը անկարելին:

ՍԿԶԲՈՒՆՔ ԵՒ ՅԱՏԿԱՆԻՇ

Բացի իտալական ճակատէն, կարելի է ըսել թէ լեռնային պատերազմը յատկանշուեցաւ շարունակական ճակատի չգոյութեամբ այն ձեւով, ինչպէս օրինակ Ֆրանսայի մէջ, վերջին պատերազմի ընթացքին:

Լեռը ինքնին, արդէն արդելք է շարունակական ճակատի կազմութեան: Թէեւ լեռներէն կարելի է անցնիլ ամէն տեղէ, բայց անկարելի է տեղաւորուիլ ամէն տեղ, բացի այն պարագայէն երբ շինարարական եւ փոխադրական մեծ աշխատանք կատարուած է:

Լեռնային պատերազմը ուրեմն գլխաւորաբար շարժումի եւ դիրքերու պատերազմ է, առանց շարունակական ճակատի:

Դիրքերու ոչ - շարունակական գրութիւնը կը նպաստաւորէ ռազմախաղը (manoeuvre) եւ կը դիւրացնէ շրջառիկ յարձակողականը (Attaques enveloppante): Լեռնային շրջաններու սահմանափակ տեսողութիւնն ալ գոյժայրերու համար կը նպաստաւորէ անակնկալը (surprise):

Լեռները յատկանշական են նաեւ պաշտպանողական բարձր արժէք ունեցող բազմաթիւ բնական դիրքերով: « Լեռներու մէջ, կ'ըսէր Նաթուլեօն, գրեթէ ամէն տեղ, կարելի է գտնել պաշտպանողական ամուր դիրքեր: Արդ պատերազմի արուեստը անոնց վրայ փակատնէ յարձակելու մէջ չի կայանար, այլ պէտք է երթալ այդ դիրքերը գրաւել կամ կողքերէն կամ բշտամու քիկունքէն որը

ուրիշ ֆար չունենայ, եթէ ոչ պարպել իր դիրքերը եւ կամ գրսի տալ ձերիմներուն վրայ »:

Զօրամասերու խտութեան պակասութեան, խորութեամբ դասաւորումին (echelonnement en profondeur) եւ հաղորդակցութեանց նուազ միջոցներու պատճառաւ, այսպիսի երկիրներու մէջ չըջառիկ ռազմախաղը մեծ արդիւնքներ կրնայ տալ: Իսկ նահանջն ալ յաճախ ոչընչացման կը փոխուի (Քափօրէթթօ իտալիոյ մէջ 1917ին: Նապլուս Պաղեստինի մէջ 1918ին: Կարս Հայաստանի մէջ 1920ին: Աֆիոն - Գարահիսար Փոքր Ասիոյ մէջ 1922ին):

Պահեստի ուժերը .—

Պէտք է նկատել թէ հողամասի կազմութեան բերութեամբ, անդամ մը որ ուժերը բացուին, այնուհետեւ շատ դժուար է այլեւս փոխել անոնց սկզբնական բաշխումը՝ փոխադրական դժուարութեանց եւ դանդաղութեան պատճառաւ: Պահեստի եւ օդնական ուժերը իրօք շատ ժամանակի կը կարօտին պահանջուած կէտերը հասնելու համար: Քափօրէթթօյի իտալական պարտութիւնը, երկրի լեռնային բնութեան յառաջ եկաւ, որը՝ պարզապէս օդնական ուժերու ժամանակին հասնելու արդելք եղաւ: Այս դիտաւոր ազդակը, սկիզբէն իսկ զօրամասերու իմաստուն բաշխման եւ դասաւորման մեծ կարեւորութիւնը կը պարտադրէ: Որովհետեւ հոն, հրամանատարը միեւնոյն ազատութիւնը չունի ինչ որ դաշտային հողամասի մը վրայ, զօրամասերու բաշխումը կուրբ բնթացքին փոփոխութեան ենթարկելու համար:

Հակառէն յարձակողականը .—

Ինչ որ կը վերաբերի թշնամի դիմը ճակատէն ճեղքելու (Attaque de rupture), մինչ բնականոն հողամասերու վրայ թշնամի ճակատը ճեղքելէ յետոյ, աւելի չխորացած՝ պէտք կայ լայնցնել յարձակման թեւերը, ընդհակառակն, լեռնային երկրի մէջ, նախնորելի է յաճախ ճեղքը բանալէն յետոյ յառաջ մղել եւ խորանալ մինչեւ հաղորդակցութեանց կարեւոր կեդրոն մը հասնիլը, (օրինակի համար երկու ձորերու միացման կէտը):

Խորութեամբ դասաւորման պակասութիւնը, ինչ պէս նաեւ երկրի կազմութիւնը (երբ օրինակի համար յարձակման երկու թեւերը պաշտպանուած են լեռնաշղթաներով), կը դիւրացնեն շատ աւելի յանդուգն քայլեր առնել, քան թէ դաշտային մասի վրայ:

Լեռնային պատերազմի մեծ սկզբունքներէն մին, հողամասի կազմութեան օգտուելով, իր դիրքերը փոքրաթիւ ուժերով պահել ու այդ ձեւով խնայուած ուժերով՝ ռազմախաղէն ու չըջառիկ յարձակողականէն օգտուելու մէջ կը կայանայ:

Թրքական վերին հրամանատարութիւնը մեծ յաջողութեամբ օգտագործեց այդ մեթոտը 1922ի օգոստոսին, համարեայ իր ամբողջ բանակը կեդրոնացնելով մէկ կէտի — Աֆիոն - Գարահիսարի շուրջ՝ վճռական հարուածը տալու համար: Մինչ ճակատի մնացած մասերը, նոյնիսկ Էսքի - Շէհիւրի պէս կարեւոր մէկ կէտ, տկար ուժերով միայն պաշտպանուած էր:

Ընդհակառակն Հայկական հրամանատարութիւնը 1920ի պատերազմին, իր ուժերը ամբողջութեամբ ցրը -

ուեց եւ իր 30.000 հայ բանակէն հազիւ թէ 7000 հոգի կարողացաւ կեդրոնացնել Կարսի ճակատի վրայ 14 հոկտեմբերի վճռական ճակատամարտի համար: Մինչ Քեազիմ Գարա - Պէքիր իր 25.000-նոց բանակէն վճռական կէտի վրայ, նոյնքան մարդ կարողացաւ կեդրոնացնել որքան Հայերը :

Լեռնային երկիրներու մէջ, թշնամին ճակատէն ճեղքելու փորձերը յաճախ իրականացան, համաշխարհային պատերազմի ընթացքին: Եւ ատիկա տեղի ունեցաւ այնպիսի բարձր վայրերու մէջ, որոնք անառիկ կը համարուէին: Արդէն պատերազմը ցոյց տուաւ թէ անառիկ կոչուած դիրքեր դոյութիւն չունին: 1918ին Մակեդոնիոյ մէջ պոլսկարական ճակատի խորտակումը, ճիշդ՝ մինչեւ այդ բոլորովին անառիկ համարուող դիրքի մը — Տօպրօբօլի — դրաւումովը եղաւ: Այդպէս նաեւ, անառիկ եւ անմատչելի համարուող կողքէն էր որ առնուեցան իտալական կարդ մը դիրքեր Քափօրէթթօյի մէջ 1917ին:

Ճակատը ճեղքելու կռուի ընդհանուր սկզբունքներէն մին, որը դեռ ի զօրու է Լեռնային երկիրներու պատերազմին մէջ, հետեւեալն է. — Ճեղքը բացուելէ յետոյ, յաջողութիւնը օգտագործելու եւ հետապնդումը շարունակելու համար, գործի մղելու է նոր եւ թարմ ուժեր եւ ոչ թէ միեւնոյն ուժերը որոնք ճակատի ճեղքման ճիւղին մէջ բոլորովին սպառած են :

Այս սկզբունքը մեծ յաջողութեամբ գործադրուած է Մակեդոնիոյ ռազմաբեմին վրայ, Տօպրօբօլի պուլ - կարական ճակատի խորտակման մէջ :

Նախ ճեղքը բացին Փրանտական երկու զօրաբաժին-

ներ, յետոյ հետապնդումը շարունակեցին սերպիական քանի մը թարմ զօրաբաժիններ, բացուած ծակէն ուղղակի յառաջ խորանալով :

Շրջառիկ յարձակողականը. —

Լեռնային վայրերու մէջ, չըջառիկ խոշոր ռազմա - խաղեր, կամ թշնամու կողերուն վրայ կատարուող յարձակողականը, կրնայ խոշոր արդիւնքներ տալ: Սակայն պէտք է դորձադրել արագութեամբ եւ մեծ ուժերով: Թէեւ նման քանի մը յարձակողականներ անյաջող անցան Հայաստանի մէջ, հողամասի դժուարութեանց պատճառաւ (Սարըգամիշ 1914ին: 2րդ բանակը 1916ին): Ուրիշներ սակայն շատ փայլուն արդիւնքներ տուին (Թրքական յարձակումը Խնուսէն Մանազկերտ 1915ին: Ռուսական հակաշարժակումը Ալաշկերտի վրայ միեւնոյն թուականին: Կարսի գրաւումը Թուրքերու կողմէն 1920ին):

Այս չըջառիկ շարժումները պէտք է կատարուին լայն չըջառի վրայ, արդիւնքը համար որ թշնամին էարողանայ ինքիւնքը դնել ու վերակազմել իր ճակատը իր մէկ թեւի պարզ նահանջով, ինչպէս օրինակ Թուրքերը ըրին Յոյներու դէմ Սաքարիոյ ճակատամարտին առնել 1921 թուականին :

Սոյն յարձակողականներու հետ միաժամանակ եւ կամ առաջ, ճակատային յարձակման ցոյցեր կատարելու է, թշնամի պահեստի ուժերը քաշելու համար (Ռուս ճափոնական պատերազմին Քուրօքի՝ Լիսո - Եանկի եւ Օյամա՝ Մուքտէնի մէջ: Էնվէր Արաքսի հովիտին մէջ, Սարըգամիշի ճակատամարտին):

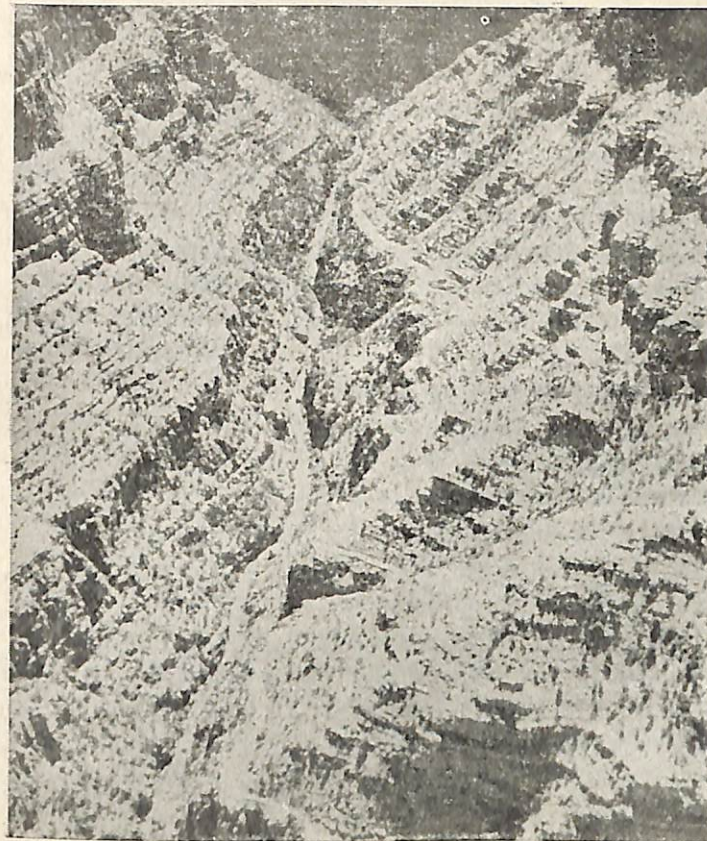
11-44394

Հետապնդում.—

Այս առթիւ ըսենք թէ, յաղթական կռուէ մը յետոյ, այն ջոկատները որոնք շնորհիւ իրենց արագութեան եւ քաջելու կարողութեան լեռնաշղթաները կ'անցնին, մեծ կորուստներ կրնան պատճառել թշնամի զօրասիւններուն որոնք ձորերու մէջէն կը նահանջեն: Կրնան նոյնիսկ թշնամիս ամբողջապէս խորտակել, եթէ նա բարոյա-
լքուած է արդէն :

Թուրքերը կարողացան իրագործել ատիկա 1922 թուին, յունական բանակը հետապնդած ժամանակ: Իսկ Աւգլիացիներն ալ 1918ին, թրքական բանակը հետապնդած ժամանակ, Պաղեստինի մէջ :

Լեռնային տեսարան մը Ռէվանտուզի շուրջ
(Օդանաւէն առնուած)

ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԹ

Շարունակական ճակատի բացակայութեան, զորամասերու ցրուածութեան եւ ռազմախաղի հնարաւորութեանց չնորհիւ, կարելոր է որ լեռնային մասերու մէջ — ինչպէս ամէն տեղ — հանգիստ առնող ջոկատները, կամ քալելու մէջ եղած զորասիւնները պաշտպանուած, ծածկուած եւ հետախուզուած ըլլան ուրիշ փոքրիկ ջոկատներով (չրջուն պահակախումբ, յառաջապահ, վերջապահ, կողքապահ) :

Ապահովութեան եւ վարագոյրի տեղ ծառայող այս ջոկատները, լեռնային երկիրներու մէջ աւելի զօրաւոր պէտք է ըլլան, քան դաշտային երկիրներու մէջ եւ հնարաւոր եղածին չափ, մեծ հեռաւորութեան վրայ՝ ապահովուող զօրամասերէն :

Աւելի զօրաւոր պէտք է ըլլան անոր համար որ թըշնամու հետ կռուի բռնուած ատեն, անոնք լեռներու մէջ աւելի մեկուսացած կ'ըլլան գլխաւոր ուժերէն, ու աւելի դժուար պիտի ըլլայ արագօրէն օգնութեան հասնիլ իրենց, քան դաշտային երկիրներու մէջ :

Իսկ աւելի հեռու պէտք է ըլլան գլխաւոր ուժերէն, անոր համար որ հարկ եղած պարագային միջոց տրուի վերջինին իր ռազմական դասաւորումները կատարելու, այսինքն բացուելու եւ շրջակայ կարելոր բարձրութիւնները բռնելու, ինչ որ ժամանակի կը կարօտի :

Օրինակի համար մէկ զօրաբաժնի յառաջապահը բաղկանալու է 1—2 գումարտակներէ, 1—2 մարտկոցներէ, 1 ամրաչէն վաշտէ եւայլն :

Պէտք է մոռնալ թէ 1920ի հոկտեմբերի վերջերը Թուրքերը կրցան յաջող շրջառիկ շարժում մը կատարել հայկական ձախ թեւի վրայ — շարժում մը որ յանդէս առ Կարսի անկման, գլխաւորաբար անոր համար որ հայկական բանակը պէտք եղած կերպով հետազօտուած թիւն չէր կատարած: Այդ նպատակին ուղարկուած փոքրիկ ջոկատներն ալ, իրենց պարտականութիւնը չէին կատարած:

Մինչդեռ 1914ի Սարըգամիշի դործողութեան ժամանակ, Կոմիտասեան բանակի 4րդ հայկական կամաւորական դումարտակը (Քեռի) որ իրրեւ հետախոյզ ուսական աջ թեւի վրայ, Քօջակարի մօտ կը գտնուէր (22 դեկտեմբեր 1914) հրաշալիօրէն կատարեց իր դերը, ու ինքը պարզեց առաջին անգամ Էնվէր փաշայի շրջառիկ մեծ ռազմասպի ուղղութիւնն ու մեծութիւնը:

Ապահովութիւն — երբ.—

Ընդհանուր առմամբ կարելի է ըսել թէ, թշնամիին անմիջական մօտերը, բլուրներու վրայէն քալելու է, ինչքան որ հնարաւոր է: Խուսափելով սակայն ճիշդ դադարէր գտնուելէ, հորիզոնի վրայ չուրուագծուելու համար:

Եթէ կարգ մը պատճառներու բերումով, ստիպուած ենք քալելու ձորերու յատակէն (օրինակի համար երբ ճամբան անկէ կ'անցնի, կամ ուժերը խնայելու, չսպասելու համար), երկրորդական ջոկատներով պէտք է բռնել տալ տիրող բարձրութիւնները:

Պէտք է նկատի ունենալ թէ այս շրջուն պահակախումբերն ու ջոկատները ժամանակի պէտք ունին իրենց

տեղը հասնելու համար, եւ յաճախ աւելի դժուարին հողամասերէ անցնելու ստիպման տակ, աւելի շատ դանդաղ կը յառաջանան, քան իրենց գլխաւոր զօրասիւնը: Այդ ատեն գլխաւոր զօրասիւնի արագութիւնը պէտք է կանոնաւորուի այս միջոցներու համեմատութեամբ:

Արդէն, ապահովութեան այս տարրերը պէտք է նախօրօք ճամբայ ելլեն իրենց վայրը հասնելու համար: Գլխաւոր զօրասիւնը պէտք է շատ կանուխ ճամբայ ելլէ:

Պէտք է մոռնալ թէ լեռնային մասերու մէջ միմիայն տարածութիւնը չէ որ կ'ապահովէ, այլ դիրքի կազմութիւնն ու բնութիւնը: Պէտք է որ յառաջապահը ժամանակին բռնած ըլլայ յաջորդ դադարը (բարձրութիւն), որպէսզի գլխաւոր զօրասիւնի գլուխը չենթարկուի թշնամի կրակին:

Յառաջապահը ուրեմն, միշտ գոնէ մէկ դադար աւելի առաջ պէտք է գտնուի քան գլխաւոր ոյժը, որը՝ երբեմն պիտի սեղմուի անոր վրայ, երբեմն պիտի կանգնի որ յառաջանայ ան: Լեռնային երթը այսպիսով, միշտ դադարները բռնելու մէջ կը կայանայ:

Ձորի մը մէջ մտնելէ առաջ, զօրասիւնը պէտք է բռնէ դիմացի դադարը՝ ձորին ուղղահայեաց քալած ատեն, կամ թէ կողքի դադարները, ձորին զուգահեռ կան քալած ատեն:

Երբ որ պէտք է դէպի ձորը իջնել, կարեւոր է զընդացիներով եւ նոյնիսկ հրետանիով օժտուած ջոկատ մը պահել թողուելիք լեռնաշղթային վրայ, մինչեւ որ յաջորդ լեռնաշղթան բռնուի:

Այն պարագային երբ անկարելի ըլլայ (անանցանելի

հողամաս) գլխավոր զորասիւնին զուգահեռական, շար-
ժուն կողքապահներով անոր կողերը ապահովել, պէտք
է նախօրօք ուղարկել անշարժ կողքապահներ, կարելու
կէտելու վրայ տեղաւորուելու համար մինչեւ որ գլխա-
ւոր զորասիւնը անցնի :

Վելջապէս պէտք է յիշել նոյնպէս, թէ եւ լեռնային
շրջաններու մէջ երթը, յառաջխաղացութիւնը համեմա-
տաբար աւելի դանդաղ է, սակայն պատերազմը յաճախ
արագութեան պատերազմ է, ուրտեղ հակառակորդէն
առաջ անհրաժեշտ է հասնիլ գլխավոր նպատակակէտնե-
րը (բարձրութիւն, գիտարան, հազորդակցութեան գիծ
եւայլն) :

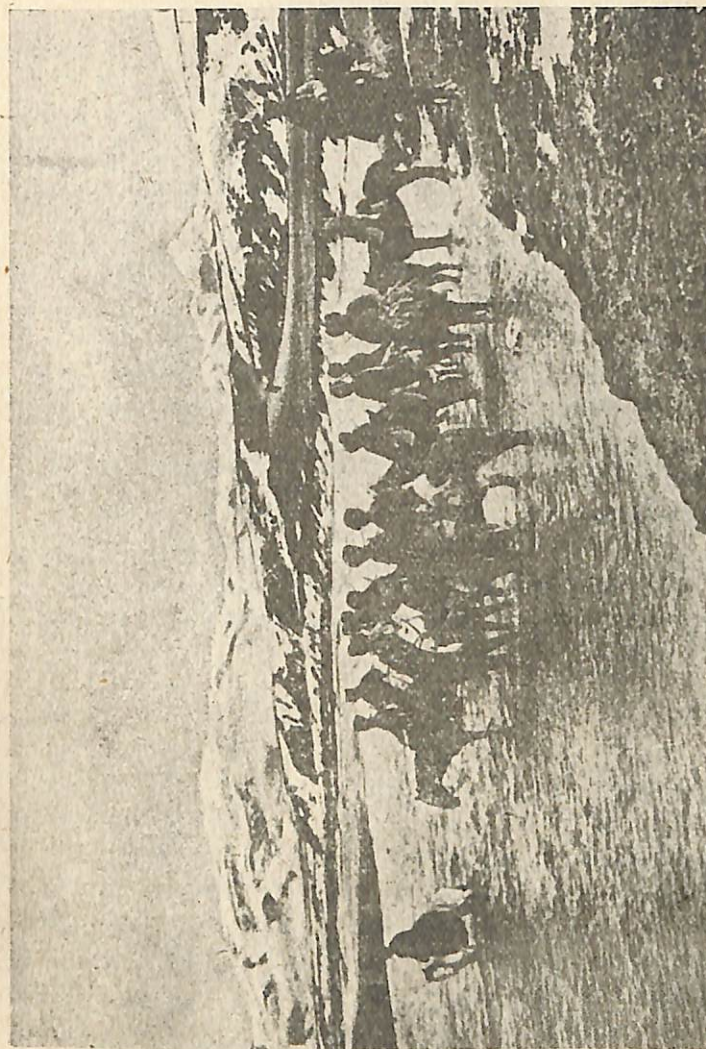
Յաճախ դէպի նման կէտերը վաղելու ընթացքին է
նաեւ, որ լեռներու մէջ տեղի կ'ունենան հանդիպումի
կռիւներ (combat de rencontre) : Բարձրութեան մը վրայ,
դնդացիբի մը մէկ քառորդ ժամ առաջ հասնիլը, ամբողջ
օրուան յաջողութիւնը կրնայ վճռել :

Կտրած տարածութիւններ. —

Պէտք է գիտնալ թէ, զորասիւններու կտրած տարա-
ծութեանց քիւլոմէթրները չէ որ հաշուի կ'առնուին, այլ
անցած բարձրութիւնները : Սովորաբար ընդունելու է
թէ զօրամաս մը ժամական 300 մէթր կը կտրէ դէպի
զառիվեր բարձրանալով, ու 400 մէթր դէպի զառիվար
խջնելով :

Երբըն ձիւնին մէջէն. —

Ձմեռուայ ընթացքին, ձիւնին մէջ դժուար է նոյն
թիւերուն հասնիլ : Այս առթիւ յիշելու թէ 1799 - 1800

Հեծելազօրքի անցիլը Եփրատէն Մանազկերտի մօտ (1915)

Զուիցերիոյ արշաւանքին, երբ իրաւունքէմ կանդնած էին Մասէնա եւ Սուլարօֆ, Ֆրանսայի ապագայ մարաշախտը՝ Մաքսօնալտ՝ Ֆլուկէնի կիրճէն տաւարներու կարաւան մը անցնել տուաւ իր զօրամասերու առջեւէն, ձիւնի մէջ անոնց ճամբան բանալու մտքով :

Ձիւնի մէջէն քալելը յոգնեցուցիչ է, մանաւանդ զըլսելի գտնուողներուն համար, որովհետեւ անոնք ստիպուած են միշտ թանձր ձիւնը ճեղքել: Ատոր համար ալ անհրաժեշտ է առջեւը գտնուող մարդիկը փոխել, գոնէ քառորդ ժամ անդամ մը :

Բռնի երբ (marche forcée).—

Վերջապէս պէտք է նկատել թէ, լեռնային մասերու մէջ բռնի երթը կը կատարուի ոչ թէ արագութիւնը աւելցնելով, ինչ որ Փիղիքապէս կը քայքայէ մարդիկը, այլ հանգստի ժամանակամիջոցը պակսեցնելով :

ՅԱՐՁԱԿՈՂԱԿԱՆ ԿՈՒՒՒ

.....

Ճակատէն յարձակելու դժուարութիւնները .—

Յարձակողական կռուի մէջ, որքան որ հնարաւոր է, պէտք է խուսափիլ դիմացէն, թշնամու ճակատէն դրոշտայլէ :

Լեռը իրական ու բնական ամրոց մըն է : Լեռնային մասին մէջ, դիրքի մը վրայ դիմացէն յարձակելու համար կը պահանջէ զօրաւոր հրետանի, մանաւանդ ծանր հրետանի, աւելի գերազանց, քան ինչ որ պէտք կ'ըլլայ միեւնոյն երկայնութիւնը ունեցող դիրքի մը խորտակման համար, բաց դաշտի վրայ :

Հրետանիի կրակի ազդեցութիւնը աւելի քիչ է լեռներու մէջ, քան ուրիշ տեղեր (ժայռերու եւ մեռեալ անկիւններու — angles morts — պատճառաւ) :

Քարածայրերու մէջ փորուած ապաստարաններու դէմ նոյնիսկ մեծ բերանաչափ ումբերու ազդեցութիւնը սահմանափակ է : Վերջապէս արդիական սպառազինութիւնը յատուկ ինքնաշարժ պէնքերով աւելի շատ պաշտպանողականը կը նպաստաւորէ :

Ճակատէն յարձակումը կարելի է արդիւնաւորել, եթէ զօրաւոր հրետանի դոյութիւն ունենայ եւ ուղղակի խորտակէ հակառակորդի դիմադրական կէտերը, մասնաւորաբար գնդացիային բոյները :

Ուժեղ կերպով ամրացուած թշնամիի մը, զոր օրինակ 5 քիլոմետր ճակատ բռնող զօրաբաժնի մը դէմ (15.000-ոց), պէտք է տրամադրել շատ զօրաւոր հրե-

տանի (24 մարտկոց դաշտային եւ լեռնային եւ 12 մարտկոց ծանր) :

Ապառաժներու մէջ փորուած ապաստարաններու դէմ անհրաժեշտ է մեծ բերանաչափ ծանր հրետանի (220 m/m-ոց եւ աւելին) :

Գումարտակի մը յարձակման ճակատը, այդ պարագային կրնայ սահմանուիլ 500 — 700 մետր :

Շրջափակ յարձակողականը .—

Այսպէս ուրեմն թշնամի ճակատը յարձակման սեւեռակէտը պէտք չէ կազմէ : Պէտք է ուղղուիլ դէպի իր թեւերը, իր կողքերը, իր թիկունքը : Թշնամին ճակատէն զրադեցնելով տեղւոյն վրայ դամելէ յետոյ, պէտք է դառնալ անոր մէկ թեւին, նոյնիսկ երկուքին ալ վրայ, եթէ թուական մեծ գերակշռութիւն ապահովուած է :

Լեռներու մէջ, ջանալու է դրոշով չլերցնել դիրք մը, այլ ձգել տալու է ինքն իրեն :

Ուրեմն յարձակումը պէտք է ըլլայ շրջափակ դաշմախաղով մը, արագօրէն եւ լայն կերպով : Անմիջապէս որ յարձակումը ուժեղ ճակատի մը հանդիպի, նոյն միաւորը միջոց առնելով, պէտք է թշնամի թեւը փնտռէ ու իսկոյն անոր արտաքին կողքին վրայ յարձակի :

Պէտք է ուրեմն եղերել թշնամին սիստեմատիկ կերպով, ու յարձակիլ իր թիկունքին վրայ : Անմիջապէս որ յարձակումը ուժեղ ճակատի մը հանդիպի, նոյն միաւորը միջոց առնելով, պէտք է թշնամի թեւը փնտռէ ու իսկոյն անոր արտաքին կողքին վրայ յարձակի :

1918ին էրզրում նահանջող Երզնկայի հայկական ջոկատի վարած կռիւներու ընթացքին Սեբաստացի Մու-

րատը ամենայն սրատեսութեամբ եւ յամառութեամբ օղտադործեց չրջառիկ ռազմախաղերու մէթոտը (Չորս - Սանսա կիրճը) :

Իւրաքանչիւր ջոկատի պետը, պէտք է պատրաստած եւ յարմար ձեւով տեղաւորած ըլլայ պահեստի ուժ մը (վաշտ, դումարտակ, դռնդ : Նայած ջոկատի կարեւորութեան), դայն արադորէն կարենալ նետելու համար պահանջուած վայրը եւ պահանջուած վայրկեանին :

Չորսի կիրճին մէջ, Մուրատը կը գտնուէր հայկա - կան զօրասիւնին ետեւը, ու ամէն անգամ որ զօրասիւնը թշնամու ընդդիմութեան հանդիպէր, ան միջոց կ'առնէր եւ կը կարողանար չրջապատել թշնամին :

Շատ անգամ, թշնամին կը սպասէ ձորի մը, կամ նեղ կիրճի մը մէջ, ուրիշ ան կրնայ ճամբան դոցել իր կրակով : Յարձակողը պէտք է այն ատեն դիրքը եղերէ կողքէն : Օրինակի համար 1 դումարտակով եւ լեռնային հրետանիով պէտք է բարձրանալ եւ թշնամին դարնել կողքէն եւ թեկունքէն. (1920 նոյեմբեր 14ին Ջաջուռի կռուին, Թուրքերու չրջառիկ շարժումը Ղալթաղչիի կողմէն) :

Եթէ ջոկատի բռնելիք այդ արահետն ալ պաշտպանուած ըլլայ, այն ատեն այդ արահետի շուրջն ալ դառնալու փորձը կը կատարուի աւելի փոքր միաւորով մը (վաշտ մը) եւ կամ քաջամարտ զինուորներու խում - բով մը :

Դասաւորում փոփոխելու դժուարութիւն .—

Այստեղ նորէն յիշելու է թէ դաշտի մէջ, կռուի ընթացքին իսկ, կարելի է սահմանել գլխաւոր ուղղու -

թիւնները, անոր համեմատ դործածելու գլխաւոր ու - ժեր : Մինչ լեռներու մէջ, այդ գլխաւոր ուղղութիւնն - րը կռուէն առաջ, նախօրօք որոշուած եւ սահմանուած պէտք է ըլլան : Որովհետեւ անկէ յետոյ, աւելի դժուար է ուժերու նոր համախմբում եւ դասաւորում (փոխա - դրութեան դժուարութիւն, բլուրներ) :

Դիրքի մը վրայ յարձակման անհրաժեշտութեան պա - րադային յաճախ քանի մը ժամ պէտք է բարձրացնալ տա - կաւին յարձակման մեկնակէտը չհասած : Այս յառաջ - խաղացումը կը կատարուի առանձին առանձին ճամ - բաներէ, որոնց միջեւ ղուգահեռական կապ չկայ : Հե - րիք է որ զօրասիւններ տարածուին անգամ մը այս ճամ - բաներու վրայ, անհար է այնուհետեւ բարեփոխել ա - նոնց ուղղութիւնն ու բաշխումը :

Ճակատային յարձակումը .—

Սակայն կան պարագաներ, երբ հարկադրութիւն կը ստեղծուի թշնամի դիրքերու վրայ յարձակիլ հա - կատէն : Այդ ժամանակ, զօրամասերը հարկ է դասաւո - րել խորութեամբ ու նախատեսել բազմաթիւ կեդրոնա - ցած յարձակումներ, խուրճ - խուրճ իրար հետեւօք եւ յառաջացող : Հողամասի մեռեալ անկիւններու դոյու - թիւնը, մօտեցումը կը դիւրացնէ : Այս անկիւնները լա -ւազոյն կերպով յարձակողները կը ծածկեն թշնամիի տեսողութենէն եւ անոր ղէնքերու ուղղաձիգ տեսակի կրակէն (գնդացիր, հրացան) : Նախընտրելի է յարձակ - ման ուղղութիւնը ընտրել այնպիսի հողամասէ մը ուր չուտ մեռեալ անկիւններ գտնուին :

Լաւ ամրացուած թշնամիի մը դէմ զօրամասերը

սկսեց Է յառաջանան փոքրիկ ոստումներով՝ զերքէ
զերք, անկիւնէ անկիւն, սլաշտպանուելով իրենց գնդա-
ցիւրի եւ հրետանիի կրակով :

Պէտք է նկատել նոյնպէս թէ յարձակող հետեւակը,
յառաջխաղացման ընթացքին, յաճախ չպիտի կարողա -
նայ իր անհատական ապաստարանը (զերք) փոքրէլ, երբ
որ հողամասը ժայռերէ կազմուած ըլլայ :

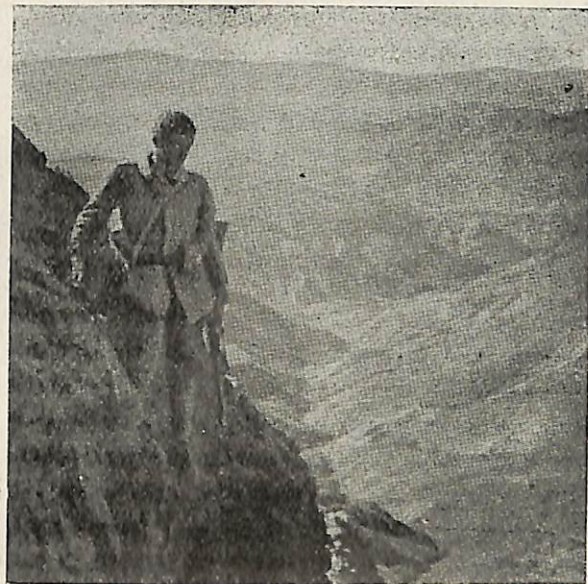
Յարձակող մասերը թշնամիին մօտիկցած ըլլալէ
յետոյ, (100 մէթրէն նուազ) շունչ մը կ'առնեն եւ ապա
զրոհ կուտան :

Պէտք է յիշել վերջապէս, թէ լեռնային կռուի մէջ,
հողամասին զփուարութիւնները կը դանդաղեցնեն ամէն
տեղափոխութիւն եւ կը պարտադրեն յարձակողներու
զրոհին ժամանակ աւելի երկար մնալ հակառակորդի
կրակին տակ, անոր զերքերուն մէջ մտնելէ առաջ :

Թրքական բանակը հայկական ճակատի վրայ, յար-
ձակումներ դործած ատեն շատ կը բացուէր լայնքի
վրայ առանց բաւարար կերպով խորութեամբ դասա -
ւորման: Եւ իր պահեստի ուժերը շատ շուտ կը նետէր
կռուի մէջ: Նոյն նկատողութիւնը կարելի է ընել եւ
ուսական բանակին համար :

Բացի այդ, այսպիսի ճակատային յարձակումը, կը
պահանջէ սեղմ գործակցութիւն մը հետեւակի եւ հրե-
տանիի միջեւ: Գործակցութիւն՝ որ յաճախ կը պակսէր
Արեւելքի մէջ, որտեղ զիւրքային պատերազմի արուես-
տը, դարդացման նոյն աստիճանին չէր հասած, ինչպէս
Արեւմուտքի մէջ :

Հետեւակի եւ հրետանիի միջեւ սերտ կապակցու -
թիւն մը, որ կարելի է ձեռք բերել որոշ դաստիարակու-

... Թրքական 14րդ գօրաբաժինը
Սաւնոյ լեռներուն մէջ (1916)

Թեան շնորհիւ, նոյնպէս շատ կարեւոր է, ճակատային յարձակման ատեն :

Յարձակող կողմի հրետանին, պէտք է կարողանայ մինչեւ վերջին վայրկեան ուժակոծել զրաւունքի գերքը, այսինքն իր հետեւակին, թշնամիի գերքերը մտնելէն մէկ վայրկեան առաջ : Այս կերպով միայն յարձակողներու կորուստը նուազ պիտի ըլլայ :

Արդարեւ այս կանխազգուշութիւնը, արդէն կ'ըլլայ թշնամիին՝ իր գնդացիները գործածելու, ու յարձակող կողմը կը ծածկէ թշնամի հրետանիէն : Սակայն ատոր համար, պէտք է որ հրետանին լաւ ճշդէ իր կրակը եւ ուղիղ խփէ : Պէտք է նոյնպէս որ հետեւակը լաւ մարդուած, ու սովոր ըլլայ միշտ սեղմուիլ իր հրետանիի կրակին վրայ, ի գին նոյնիսկ որոշ կորուստներու իր սեփական հրետանիի կրակէն, կորուստ՝ որ ամէն պարագայի աւելի նուազ կ'ըլլայ, քան թէ թշնամի գնդացիներու պատճառածը, եթէ անոնք անշուշտ ձգուին կրակելու :

Պատերազմի ժամանակ, 59րդ թրքական զօրաբաժնի հրամանատար գերմ. գնդապետ Քեսլինկ, իր ճակատին ետեւ կատարած մարզանքներու ընթացքին, հետեւակին յարձակիլ կուտար նախօրօք նշանակուած գծի մը վրայ, մինչ հրետանիին կը հրամայէր ուժակոծել նոյն գերքը : Հրետանիի կրակին զաղարման հրամանը կը տրուէր այն ատեն միայն, երբ գրոհ տուող առաջին շարքերը կը կորսուէին ուսմբերու ծուխին մէջ :

Հաւանական դահերու պատճառաւ, նման մարզանքները, կարելի է միմիայն պատերազմի ատեն : Այս կերպով միայն կարելի է խուսափիլ, հետեւակի իրական

ջարդէն, երբ նա կը յարձակի ամուր պաշտպանուած դիրքի մը վրայ եւ զոր հրետանին չէ կրցած խորտակել, կամ մասամբ չէ զոքացնել զայն յարձակման ընթացքին :

Գիշերային յարձակում .—

Պէտք չէ մոռնալ նոյնպէս գիշերային յարձակումներու հնարաւորութիւնները, զորս Թուրքերը յաճախ օգտագործեցին 1918ին եւ 1920ին :

Գիշերային յարձակման մը ատեն թրքական 15րդ գունդի գումարտակ մը 1918ի ապրիլին Բայազիտ - Իգտիր դժի վրայ փճացուց դնդապետ Չարուխճեանի հրամանին ներքեւ գտնուող Վանեան զօրամաս մը (ձիւլէի գրաւում) :

Նոյնիսկ 1915 — 1917ին հայկական ճակատի վրայ, երկու թշնամի գիծերը յաճախ խոր ձորոյ մը իրարմէ բաժնուած ըլլալով, մէկ դիրքէն միւսը անցնելու համար, ահագին ժամանակի կը կարօտէր : Ատկէ կը ծագի հարկադրութիւնը յարձակման ատեն օգտուիլ խաւարէն եւ իր ուժերը յառաջացնել մինչեւ թշնամիին մօտիկը, գրոհի վայրը :

Յարձակում ձորերէ կամ բլուրներէ .—

Լեռնային պատերազմի արուեստին մէջ, յաճախ խնդրական դարձած է թէ, ձորերու միջով պէտք է յարձակիլ թէ՞ բարձրութեանց վրայով : Պատմութիւնը, յաջողութեանց թէ պարտութեանց օրինակներ ցոյց կու տայ երկու պարագային ալ :

Ֆրանսական հին առած մը կ'ըսէ «Maitre des sources, maitres des plaines» — Ագրիւրներում տէրը դաշտերում

տէրն է : Ասոր հակառակ : Զուիցերիոյ արշաւանքին ժամանակ (1800) Լըքուրս կը գրէր Պէրթիէին — Զորքում մէջ պէտք է պաշտպանել լեռները :

Տեսականօրէն, բարձրութիւններէն յարձակիլ ձորերուն տիրանալու համար, աւելի բնական կ'երեւի : Բայց պէտք չէ մոռնալ Աւստրո - Գերման շանթահարիչ յարձակումը Քափօրէթթոյի վրայ : Անոնք ձորէն յառաջանալով բարձրութիւնները ձգել տուին :

« Ճշմարտութիւնը սիստեմներու մէջ չէ, պատե -
րագըն քամէլէօն մըն է », կ'ըսէր Քլօդվից :

Տեսականօրէն ուրեմն ճիշդ կարելի է համարել եւ այն սկզբունքը թէ, բարձրութիւն մը կ'իշխէ իր ցած շրջապատի վրայ : Բարձրութեան վրայ գտնուող դիրք մը ընդարձակ տեսողութիւն մը կ'ապահովէ, շեղակի կրակի հնարաւորութիւնը կուտայ եւ միեւնոյն ժամանակ բարոյական կորովը կը բարձրացնէ :

Կիրճ մը գրաւել կարենալու համար, յաճախ պէտք է զինքը շրջապատող բլուրները գրաւել նախապէս :

Միւս կողմէ, միշտ բարձրութիւններէն քաշելը, զօրամասը կը յոգնեցնէ : Կարգ մը պարագաներու մէջ, երբ զօրամասը ժամերով կամ օրերով շարունակ լեռներէն կ'իլլէ ու կ'իջնէ, դաշտը իջած պահուն, բոլորովին ոյժ չունենար այլեւս կռուելու :

ՊԱՇՏՊԱՆՈՂԱԿԱՆ ԿՈՒՒՒ

.....

Լեռը՝ բնական ամրոց մըն է, ու կը յարմարի մասնաւորաբար պաշտպանողական կռուի։ Ընդհանրապէս լեռներու մէջ տրուած ճակատ մը, աւելի նուաղ ուժերով կարելի է պաշտպանել, քան ինչ որ պէտք կայ նոյն ճակատին համար դաշտային մասերու մէջ։ Իւրաքանչիւր նպաստաւոր դիրք, արդէն կը կազմէ թշնամիին համար դրեթէ անանցանելի գօտիներ, զորս տկար ուժերով կարելի է պաշտպանել։

Պաշտպանողական դիրքը.—

Պաշտպանողական դիրքի մը կազմակերպութեան ատեն, պէտք է առաւելագոյն օգուտը քաղել անկէ։

Պէտք է բռնել ամենակարեւոր գօտիները, ծածկել գլխաւոր կէտերը եւ զօրամասերը դասաւորել խորութեամբ, տրամագրելի պահեստի ոյժ ունենալու համար։ Կարեւոր է պաշտպանութիւնը տարածել լայնութեան եւ երկայնութեան վրայ։ Շարունակական խրամներու փոխարէն, կարելի է ունենալ յենակէտեր, այսինքն դիմադրական կորիզներ։ Մարդկային գիծը պիտի փոխարինուի կրակի գծի շարունակականութիւնով։ Ամէն դիրք իրեն կարգ մը կարեւոր կէտեր կ'ունենայ. այդ կէտերը զնդացիներով օժտուած պէտք է ըլլան եւ կազմեն պաշտպանութեան զօրաւոր մասերը։ Հրետանին պիտի պաշտպանէ զիրենք։ Կրակի յատակագիծը այս կէտերը ծածկելու ձեւով պէտք է որոշուի։

Պաշտպանողական դիրքը, որքան կարելի է, պէտք է յենուի դժուարանցանելի արգելքներու վրայ։

Դիրքը իր կռնակը պէտք է ունենայ նոյնպէս հաղորդակցութեան գիծ մը, որպէսզի դիւրացնէ պահեստի ուժերու կեդրոնացումը պահանջուած կէտին վրայ։

Յարձակող զօրասիւնները, հողամասի բերումով, յաճախ իրարմէ բաժան բաժան վիճակի մէջ կը գտնուին։ Արդ, պաշտպանող կողմը, պէտք է կարողանայ իր ուժերը եւ հակադարձակումները կեդրոնացնել այս կամ այն զօրասիւնի վրայ զանոնք անջատաբար հարուածելու համար։

Երբ պաշտպանողական դիրք մը նպատակ ունի ձորի մը բերանը փակելու, նախընտրելի է տեղաւորուիլ դիւրին բռնելիք կիրճ մը։ Պէտք է նոյնպէս ստուգել եւ բռնել բոլոր այն փոքրիկ անցքերն ու արահետները, որոնք կրնան թշնամիին նպաստել դիրքը չընկալուելուն։ Այդ անցքերը կարեւոր կէտեր են, ուրկէ դիւրութեամբ կարելի է խափանել թշնամիի մուտքը։

Լայն ձոր մը փակող պաշտպանողական դիրքի գիծը այնպէս կազմելու է, որ կեդրոնին հետ համեմատած, թեւերը աւելի առաջ ցցուած ըլլան դէպի թշնամին, ասիկա կը դիւրացնէ կողքային կրակը (feu de flancement)։

Գնդացիներ եւ հրետանին, ընդհանուր առմամբ այնպէս տեղաւորուելու են որ կարողանան մէկ ձորէն միւսը շեղակի կրակել (tir d'enfilade)։

Լեռնային պատերազմի մէջ, խրամային աշխատանքը դժուար ըլլալով, հաղուադէպ է պաշտպանողական երկրորդ դիրք մը կարենալ յարդարել առաջիններուն ետեւ։ Եթէ այդպիսի պարագայ մը ներկայանայ, լաւաւ է, երկրորդ պաշտպանողական գիծը այնպէս մը

դասաւորել, որ թշնամին առաջին դժի գրաւումէն յետոյ, երկրորդի վրայ յարձակելու համար, ստիպուած ըլլալ տեղափոխել իր հրետանին, ինչ որ մեծ ժամանակի կորուստ կը պատճառէ լեռնային մասերուն մէջ :

Ամէն պարագայի, հակառակ դաշտային մասի մէջ եղածէն, լեռնային շրջաններու մէջ, հնարաւոր եղած բոլոր աշխատանքը կեդրոնացնելու է առաջին դժի դիրքերու վրայ, ու երկրորդական դիժեր կազմելու միջոցին, առաջին դժի ամրութեան վնասելու չէ : Առաջին դիժը շատ կարեւոր է մասնաւորաբար անոր համար որ, անոր կորուստով եւ պարպելու դժուարութեան պատճառաւ, նիւթեղէնի մեծ մասն ալ կորուստի կ'ենթարկուի :

Սա գերմանական տեսակէտ է : Միեւնոյն չէ բոլորովին Փրանսական սխտէմը : Անոնց կարծիքով, 1918ի պուլկարական ճակատի ճեղքուիլը, հնարաւոր եղաւ անոր համար որ, Պուլկարները կեդրոնացած էին մէկ դժի վրայ, զոր հրետանիի նախապատրաստական կրակը խորտակեց, ու աշնուհետեւ Պուլկարները չկարողացան դիմադրել ճեղքումի ընթացքին, որովհետեւ նախօրօք, երկրորդ պաշտպանողական դիժ մը կազմելու միտքը չէին ունեցած :

Դիմադրութեան դիժը որոշած ատեն, պէտք է խուսափիլ ուղղանկիւն ցցուածքներէ, որոնց երկու կողքերը զօրկ ըլլալով շեղակի կրակի առաւելութենէն, ընդհակառակն կրնան ենթարկուիլ հակառակորդ հրետանիի շեղակի կրակին :

Թիֆլիսի Ա. Գոլաբաժիկներ Եփրատի անկիւն (1917)

Ամրաշինութիւն.—

Թէեւ շատ դժուար է ցանցաթելեր ղետեղել լէռնե-
րու մէջ, սակայն նոյնքան կարեւոր է : Խրամէն
աւելի ցանցաթելը իրական արգելք մըն է :

Ժայռերու վրայ ցանցաթելեր տեղաւորել շատ եր-
կար է, որովհետեւ հարկ է իւրաքանչիւր ցից սիւմա-
նով ամրացնել : Այս պարագաներուն համար, — ծալովի
ցանցաթելեր կան, որոնք արագօրէն կը ղետեղուին :

Պէտք է ընդդէմ թէ, հրետանիի ամենաուժեղ կրա-
կըն իսկ գրեթէ անզօր է, ժայռերու մէջ փորուած ա-
պաստարաններու դէմ : Բայց եթէ այդպիսի ասպաստա-
րաններ չդնուին, շատ երկար է նորը շինել :

Դիրքային կամ խրամային կռիւ.—

Հողամաս մը իրապէս կարենալ բռնելու համար ,
հետեւեակը պէտք է կազմէ շարունակական դիմ մը. որ
ատակ ըլլայ խաչածեւ կրակի :

Գումարտակ մը (1000 մարդ) այդպիսով կրնայ մի-
ջին հաշուով բռնել 2 քիլոմեթրնոց ճակատ մը : Շատ
հանդարտ ճակատներու վրայ այդ տարածութիւնը կըր-
նայ հասնիլ 3 — 4 քիլոմեթրի :

Պաշտպանողական դիրքի մը վրայ որ ենթակայ է
ուժեղ յարձակման, մէկ գումարտակի բռնելիք ճակատը
կ'իջնէ 1 քիլոմեթրի եւ նոյնիսկ նուազ :

Ուրեմն, զօրաբաժնի մը ճակատը (15.000 հոգինոց, որ-
մէ 9000 հետեւակ) կրնայ հասնիլ 10—12 քիլոմեթր տա-
րածութեան, կայուն ռազմաբեմի մը վրայ : Նոյնիսկ ա-
ւելին, բոլորովին հանդարտ ճակատի մը վրայ, ուրտեղ

դիրքապահ զօրամասը ծածկելու, վարադուրեկու պար - տականութիւնն է տրուած միայն :

Ասոր հակառակ, ճակատը աւելի պէտք է նեղնայ, մինչև իսկ 5 քիլոմետրէն ալ պակաս, երբ ուժեղ յար - ձակման հաւանականութիւն կայ :

Հայկական ճակատի վրայ, երբ նոյնիսկ հնարաւոր եղաւ աւելի զօրաւոր հրետանի դործածել (1916ի վերջ եւ 1917ի սկիզբը), դիրքային կռիւներու ժամանակ կը - րակի պատճառած կորուստը, համեմատաբար աւելի տկար եղաւ լեռնային շրջաններու մէջ, ուր տեղ հողա - մասի կազմութիւնն ու բնութիւնը լաւ ապաստարաններ կ'ընծայեն մարդկանց համար :

Եթէ կարելի չէ ժայռերը փորել (գործիքի եւ ժա - մանակի պակասը), պէտք է խոշոր քարերով եւ հողի պարկերով ապաստարաններ շինել: Այդպէս էր յա - ճախ հայկական ճակատի վրայ: Սակայն իսկոյն որ ժա - մանակ ներկայանայ, պէտք է փորել ժայռերը, պէտք է մտնել հողին տակ եւ արուեստական ալբեր կառու - ցանել :

1915 — 1917 հայկական ճակատի վրայ, մէջ ընդ մէջ շարժումի կռիւներուն զուգընթաց, դիրքային կռիւ - ներու մասին կարելի է հետեւեալ տեղեկութիւններ տալ :

Թրքական զօրաբաժինները որոնց միջին թիւը 5000 մարդէ կը բաղկանար (3000 միայն հետեւակ) եւ որոնք ունէին 6 մարտկոց հրետանի, մօտ 20 զնդացի, յաճախ կը բռնէին 5 — 12 քիլոմետր տարածութեամբ ճակատ մը :

Ռուս եւ թուրք դիրքերը, ընդհանրապէս 500—1000 մետր տարածութեամբ կը բաժնուէին իրարմէ :

Կրակի զոհերը համեմատաբար նուազ էին (բացի յարձակման ժամանակ), ռազմանիւթի պակասութեան եւ լաւ ապաստարաններու չնորհիւ (ժայռեր) :

Հանդարտ ժամանակներու մէջ, թրքական բանակի մէկ զօրաբաժին (5000 մարդ) կրակէն կրած կորուստը, օրական միջին հաշուով 1 սպաննուած եւ 5 վիրաւոր կը հաշուուէր : Հիւանդութեան եւ դասալքութեան կո - րուստը շատ աւելի մեծ էր :

Յարձակման օրերուն, կրակի օրական կորուստները — սպաննուած եւ վիրաւոր — կը բարձրանային մինչեւ 10 առ հարիւրի :

Իրականութեան մէջ կրակի պատճառած կորուս - տը շատ աւելի նուազ եղաւ քան հիւանդութեան, ցուր - տի, անօթութեան, եւ դասալքութեան կորուստները :

Օրինակի համար վերցնենք թրքական Ա. զօրաբա - ժինը, որ կը պահէր Բալուի հիւսիս արեւելեան, հայկա - կան լեռներու դիրքերը :

1916ի հոկտեմբերի սկիզբները, զօրաբաժինը կը հաշուէր 6500 մարդ: 1917ի յունուարի վերջերը 3000 հողի մնացեր էր: Այդ շրջանին, իր ունեցած կրակի զո - հերը շատ թեթեւ էին (քանի մը տասնեակ սպանուած, քանի մը հարիւր վիրաւոր) :

Կորուստի կէսէն աւելին հիւանդութենէն, անօթու - թենէն, ցուրտէն, յոգնածութենէն եւ սպառութենէն յա - ռաջ եկած էր, իսկ մնացած մասը դասալքութենէն : Դասալքութիւն՝ որ հետեւանք էր մասամբ կեանքի ան -

տաների պայմաններուն, ուր հոն ղինուորը կը տառապէր սովէն եւ ցուրտէն :

Արեւելքի մէջ, դասալքութեան բարձր համեմատութիւնը հետեւանք է մասամբ երկրի եւ ժողովուրդի յետամնացութեան, բայց նաեւ այն սարսափելի պայմաններու, որոնց ենթակայ են այդ խեղճ երկիրներու զինուորները, եւ որոնք կը գտնուին այնպիսի պետերու հրամանին տակ որոնք բոլորովին անհոգ եւ անտարբեր են զօրամասի բարեկեցութեան վերաբերմամբ :

Բարբիտանական կռիւ. —

Կ'արժէ քանի մը խօսք ըսել եւ բարթիզանական կռուի շուրջ: Այսինքն այն տեսակի կռիւներ զորս կը վարեն 10 — 100 հոգինոց անկանոն փոքրիկ խումբեր: Լեռը՝ նման գործողութիւններու համար խոյսալ - ուղմարեմը կը ներկայանայ:

Հայերը այս ձեւի կռիւներ մղեցին Թուրքիոյ դէմ 1890 — 1908ին: Պուլկար եւ սերպ յեղափոխականները Մակեդոնիոյ մէջ: Հայեր, Սերպեր, Պուլկարներ, Քիւրտեր, ընդհանուր պատերազմի ընթացքին:

Այս խումբերը ամբողջ երկիրը կը չափչփեն, յաճախ միայն զիշերները քալելով, ու ցերեկները՝ անտառներու կամ գիւղերու մէջ պահուելով: Անոնք կը քալեն առանց ապահովութեան կարեւոր միջոցներ ձեռք առնելու (2—3 յառաջապահ, հաղուադէպ պարադային կողքապահ): Հանդստի պահուն, ապահովութիւնը կը հոգայ տեղացի ժողովուրդը, որը կը տեղեկացնէ ամէն տեսակ վտանգ:

Կը թուի թէ բոլոր այս փորձառութիւններէն, կարելի է հանել հետեւեալ եղրակացութիւնը:

Այս խումբերու կռուի ամենալարմար ձեւը անակնկալ յարձակումն է (coup de main): Այս պայմաններու մէջ, խումբ մը կրնայ յարձակիլ եւ յանկարծակիի բերել նոյնիսկ կանոնաւոր բանակի փոքրիկ միաւորներ: 1917ին Մակեդոնիոյ մէջ, սերպիական խումբ մը, պուլկար բանակի ամբողջ վաշտ մը փճացուց:

Թրքական եւ քրտական խումբերը, յաջող կերպով օգտագործուեցան հայկական բանակին դէմ 1919 — 1920ին: Անոնց զիշերային յարձակումներու դէմ Հայերը յաճախ չէին կրնար օգտուիլ իրենց զինական դերակշռութենէն (գնդացի, հրետանի):

Ասոր հակառակ, ամէն խումբ, պէտք է խուսափի կանոնաւոր զօրամասերու դէմ ուրիշ ձեւի կռիւներէ: Պաշտպանողական կռուի մը պարադային, առաջին խնդիրն է մանաւանդ խաւարէն օգտուելով կռիւը ընդհատելու եւ անհետանալու է:

Խումբերու դէմ կռուելու լաւագոյն միջոցը, սերպիական խումբերու դէմ, Պուլկարներու գործածած մեթոտն է — հակահրոսային կազմակերպութիւնը (1917 1918): Այսինքն պէտք է կազմել առանձին խումբեր եւ անոնց իւրաքանչիւրին տալ զատ - զատ պարտականութիւններ, օրինակի համար շարաթներով կամ ամիսներով հետապնդել այս կամ այն թշնամի խումբերը: Ասոր համար ալ անհրաժեշտ են երկիրը լաւ ճանչցող, խմբական չարքաշ կեանքին ղիմացող, մարտական տարրեր:

Փորձառութիւնը ցոյց տուած է առաւելապէս թէ,

անկարելի է բարձրդասական կուլտուրայի, առանց երկրի ազդարձակութեան համակրանքին, կամ դրացի բանակի մը գործօն օժանդակութեան :

Այս տեսակէտէն, 1918 — 919 — 920 թուականներուն, Հայաստանի դէմ գործող թրքական եւ քրտական խումբերը, բացառիկ առաւելութիւններ կը վայելէին, իրենց կոնակը ունենալով թրքական բանակը, որը կ'օժանդակէր, կը կազմակերպէր, ու կը համադրէր իրենց գործողութիւնները :

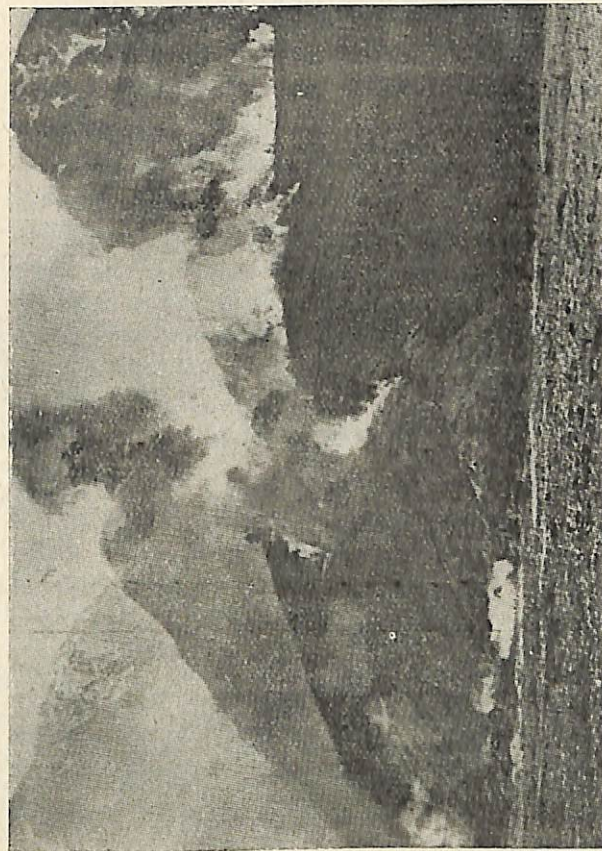
Եզրակացութիւն լեռն, գործողութիւններու մասին.—

Լեռնային պատերազմի մէջ, ապագային, պէտք է փնտռել շարժումը, ճկունութիւնը, եւ ռազմախաղը :

Այս տեսակէտը կը պարտադրէ թեթեւ միաւորներու կազմութիւն, օժտուած զօրաւոր փոխադրական տարրերով: Կը պարտադրէ նոյնպէս ունենալ ներգործօն ղեկավարներ, ընդունակ առաջին իսկ յաջողութեամբ սեղմել թշնամիին, փոխանակ թողնելու որ նա քաշուի կամ վերակազմուի :

1914 զեկտեմբեր 26ին, եթէ Սարըզամիշի դուռները հասնող թրքական 29րդ զօրաբաժինը կորովի կերպով քշէր դէպի յառաջ, նոյն օրը Սարըզամիշ (ուրտեղ Ռուսերը միայն 3 դումարտակ ունէին) դրաւուած եւ Կովկասեան ռուսական բանակի մեծագոյն մասը պաշարուած կ'ըլլար :

Բարձրդասական կուլտուրայի մէջ եղածին պէս, անակնկալը՝ Լեռնային կուլտուրայի կարեւորագոյն դէպքն է, նոյնիսկ կանոնաւոր բանակի միաւորներու համար: Այս անա-

Վախճանի քարտէսը լեռնային զինուորի գործողութիւններու մասին (1917)

կնկալի ազդեցութիւնը պէտք է ձեռք բերել ռազմախա-
ղով եւ հողամասի յանդուգն հետախուզութեամբ :

Առաւելութիւնը կը մնայ անոր, ով որ գիտնայ լա-
ւազոյն ռազմախաղեր կատարել, արագօրէն տեղա-
փոխուիլ, ու ամենակարեւոր ուղղութեանց վրայ դասա-
ւորել իր յարձակումները :

Հողամասի կազմութեան բերումով, ռազմախաղը
նւ չրջառիկ դործողութիւնները, շանթահարիչ արդիւնք-
ներ կրնան ապահովել (Մանաղկերտ 1915ին : Ա.Ֆիոն-
Գարահիսար 1922ին) :

Միւս կողմէն, լեռնային մասերու մէջ չրջառիկ
դործողութիւն կատարող զօրամասը, աւելի քիչ ենթա-
կայ է թշնամու հակադարձակման, քան սովորական հո-
ղամասերուն վրայ (տեսողութեան խուսափում, ուժե-
րու դասաւորում, դանդաղութիւն) :

Թշնամի ճակատը ճեղքելէ յետոյ շարժունութիւնն
ու արագութիւնը լաւազոյն երաշխիքն են անակնկալնե-
րու դէմ, որովհետեւ այդպիսով կազմալուծում կ'ստեղ-
ծուի թշնամի շարքերու մէջ, ու այնուհետեւ կարելի է
համարձակիլ ամէն բան ընել :

1916ին Էրզրումի յարձակողականին ատեն, ռուսա-
կան 4րդ զօրաբաժինը, իր շարժունութեան եւ նախա-
ձեռնութեան շնորհիւ, միճուական դեր խաղաց : Հակա-
ռակ խիստ ձիւնին, ան յառաջացաւ Փարկապաղարի
գլխիւքերուն վրայ (3000 մէթր) որոնք անառիկ կը հա-
մարուէին :

Քայլ առ քայլ, ձիւնի մէջէն ճամբայ փորելով, գին-
ուորները իջան դէպի Էրզրումի դաշտը ձիւներու մէջէն
գլխորուելով : Իսկ իրենց թնդանթներն ալ լեռան փէշե-
րէն դէպի վար սահեցնելով :

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

Կազմակերպութեան ապակեդրոնացում.—

Նկատի ունենալով ռազմաբեմի յարաբերական տարածութիւնը, հոն կեդրոնացող ուժերու տկարութիւնը, հողամասի կարգ - կարգ բաժանումը (compartimentage) եւ բնական արդեւքներու պատճառաւ յառաջ եկող անջատ ռազմաճակատներու գոյութիւնը, լեռնային պատերազմի գլխաւոր յատկանիշն է, ուժերու ցրուածութիւնն :

Սովորական բանակներու մէջ, առաջին օրդանական եւ կատարեալ միաւորը զօրաբաժինն է, որովհետեւ ան օժտուած ըլլալով բոլոր դասերու օրդաններով, կրնայ բաւարարուիլ ինքն իրմով: Մինչդեռ լեռնային մասին մէջ, գունդ մը, կամ նոյն իսկ գումարտակի մը չափ փոքրիկ միաւոր մը, կրնայ կոչուիլ կռուելու եւ ապրելու բոլորովին անջատ կերպով, ապաւինած իր սեփական միջոցներուն :

Ապա ուրեմն, լեռնային պատերազմի համար կազմակերպուած բանակը, պէտք է հիմնուի ապակեդրոնացման ամենալայն սկզբունքի վրայ, որպէսզի ամենափոքր միաւորներն իսկ, կարողանան բաւարարուիլ իրենք իրենցմով :

Հրետանիի, հեծելազօրի, ամրաչէնի, առողջապահական եւ փոխադրական միաւորները, որոնք կապուած են միշտ զօրաբաժինի հետ, պէտք է այն ձեւով կազմակերպուած ըլլան, որ ի հարկին կրնան բաշխուիլ եւ

սահմանուիլ զօրաբաժինը կազմող գունդերու, եւ նոյնիսկ գումարտակներու միջեւ :

Հետեւակ գումարտակ մը, օրինակի համար, պէտք է կարենայ ստանալ ի պահանջել հարկին 1 մարտկոց հրետանի, 1 տանակ հեծելազօրք, 1 ամրաչինական դասակ, եւ փոխադրական ու առողջապահական փոքրիկ խմբակներ :

Պատերազմէն առաջ, Ֆրանսական Ալպեան զօրամասերը այդպէս կազմուած էին: 1 հետեւակ գումարտակ (6 վաշտ), 1 մարտկոց, 1 ամրաչէն դասակ: Ասկէ կարելի է հետեւցնել որ հրամանատարի աստիճան ունեցող սպան (գումարտակապետը) լեռնային պատերազմի մէջ, յաճախ ստիպուած է վարել խառն գործողութիւններ, այսինքն վարելու ոչ միայն հետեւակի, այլ հրետանու եւայլն կռիւները :

Գունդի, կամ նոյնիսկ գումարտակի հրամանատարը, պէտք է իւրացուցած ըլլայ բոլոր դասերու կռուի ձեւերը: Այսինքն պէտք է գիտնայ ի հարկին գործածել եւ հրետանին :

Պէտք է նկատել թէ ընդհանուր պատերազմի ընթացքին 12 — 15.000 հոգիէ բաղկացող թրք. զօրաբաժինները, հետզհետէ մաշելով, պատերազմի վերջերը (1918 — 1922) անոնց քանակը հասաւ 5000էն մինչեւ իսկ 3000 մարդու: Ինչ որ յարմարագոյն միաւորներ կը դառնային լեռնային պատերազմի յատուկ, մանաւանդ որ անոնք կը շարունակէին օժտուած մնալ միեւնոյն կարեւոր զէնքերով, այսինքն միեւնոյն հրետանիով, զնդացիրներով եւայլն: Որով անոնք կը դառնային աւելի զօրաւոր միաւորներ :

Երան յատուկ փոխադրական միջոցներու անհրաժեշտութիւնը .—

Լեռնային երկիրներու բացառիկ կազմութեան պատճառաւ, լեռնային պատերազմի համար յատուկ կազմակերպուած բանակ մը, պէտք է ունենայ լեռնային յատուկ փոխադրական միջոցներ, այսինքն բեռնակիր անասուններ :

Ճափոնական բանակը որ մեծ խնամքով պատրաստած էր Մանչուրիոյ պատերազմը, 1904ին կռուի մտաւ, բեռնակիր անասուններով օժտուած բազմաթիւ զօրաբաժիններով :

Սերպիական եւ յունական բանակները, իրենց զօրաբաժիններէն մաս մը (կէսը համարեայ) միշտ օժտած են փոխադրական բեռնակիր անասուններով : Նոյն կարելի է ըսել Զուիցերիական եւ Աւստրիական բանակներու համար :

Եւ վերջապէս Թուրքիան, ներկայիս իր 18 զօրաբաժիններէն դատ, ունի այդ ձեւով սարքաւորուած 3 լեռնային կիսաբաժին :

Զօրաբաժինը լեռնային պատերազմին համար .—

Յատկապէս լեռնային պատերազմի համար ստեղծուած 3 գունդերէ բաղկացող զօրաբաժինին մէջ հրետանիի, հեծելազօրի, ամրաշէնի, պարենաւորման, փոխադրական եւ առողջապահական մասերը, այնպէս հաշուելու է որ իւրաքանչիւր գունդ — ի հարկին դամարտակը — կարողանայ իրեն միացնել առանձին ջուր կատ մը :

Իւրաքանչիւր գունդը պէտք է կարողանայ ստանալ 3 մարտկոց լեռնային հրետանի, 1 ծանր մարտկոց, 1 հեծելավաշտ, 1 ամրաշէն վաշտ, 1 աշխատաւորական վաշտ, 1 առողջապահական խումբ, 1 պարենաւորման վաշտ եւ 1 փոխադրական վաշտ :

Իսկ իւրաքանչիւր գումարտակ պէտք է կարողանայ ստանալ (գունդէն բաժնուելու պարագային) 1 մարտկոց լեռն. հրետանի, 1 հեծելա խումբ, 1 ամրաշէն դասակ, ու փոխադրական, պարենաւորման եւ առողջապահական ջոկատներ : Որպէս լրիւ միաւոր, գումարտակը զօրաբաժինի մը մանրանկարը պէտք է դառնայ :

Սովորական զօրաբաժիններու հետ բաղդատելով, լեռնային զօրաբաժինները, աւելի զօրաւոր օժտուած պէտք է ըլլան առողջապահական, փոխադրական եւ ամրաշինական մասերով :

1919ին, Հայաստանի գտնուող Ամերիկեան առաքելութեան պետ զօրավար Հարպօրտ, իր ղեկուցադրի մէջ կը շեշտէր թէ պէտք է կրկնապատկել, եռապատկել, Հայաստանի մէջ գործող զօրաբաժիններու պարենաւորման, առողջապահական եւ ամրաշինական զօրամասերը :

Պատերազմի ընթացքին, Հայաստանի ճակատի վերայ գործող ռուսական եւ թրքական զօրաբաժինները աչքի կը դարնէին իրենց ամրաշինական դասերու (զօրաբաժնի մէջ 1 վաշտ) եւ փոխադրական տարրերու զգալի պակասով (բեռնակիր անասուններ), մանաւանդ այն զօրամասերու մէջ որոնք կոչուած էին գործելու լեռնոտ ուղղմարեմերու վրայ : Ատոր հակառակ, լաւ օժտուած էին լեռնային հրետանիով :

Հետեւակը .—

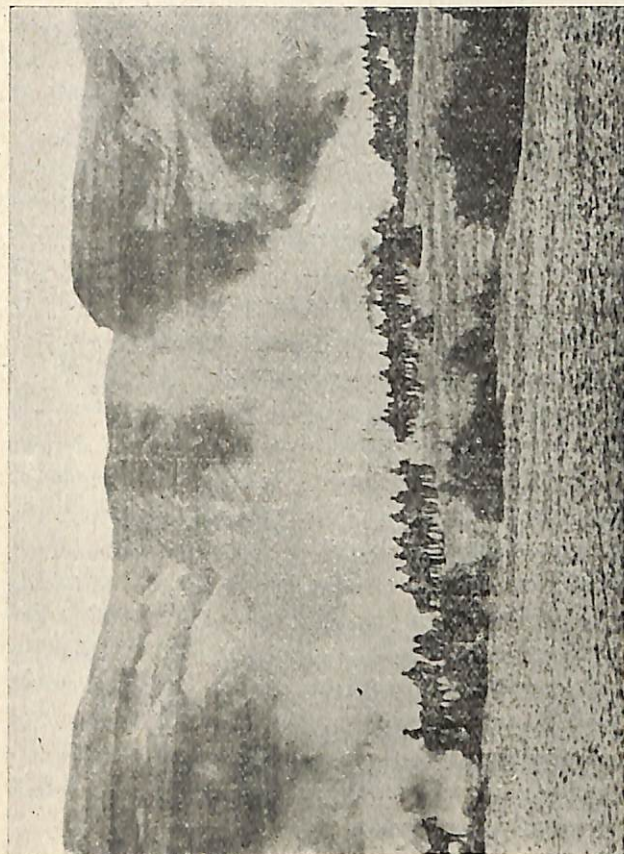
Արդիական բանակներու մէջ, գումարտակը ընդհանրապէս կը բաղկանայ 3 հետեւակ եւ 1 զնդացիրային վաշտերէ։ Լեռնային պատերազմի համար, յաճախ աւելի յարմար նկատուած է բաղմավաշտ գումարտակը (5 — 6 վաշտ)։

Ինչ կը վերաբերի զնդացիրներուն, պէտք է նկատել թէ արդիական բանակներուն մէջ, գումարտակներու զնդացիրները կեդրոնացած են մէկ վաշտի մէջ (թուով 16 հատ), մինչդեռ լեռնային պատերազմի մէջ, նախընտրելի է այս զնդացիրները բաշխել վաշտերու վրայ։

Պէտք է ընդգծել զնդացիրի կարեւորութիւնը, լեռնային պատերազմին մէջ, մանաւանդ իր սովորական հակառակորդներու (թնդանօթ, հրասայլ) տկարութեան պատճառաւ։ Յետոյ զնդացիրային կրակը, աւելի զիւրին է, լեռներու մէջ, իր սեփական զօրամասերու գլխու վրայէն։ Գնդացիրի կարեւորութիւնը կ'աւելնայ եւ աւոր համար որ յաճախ կը պակսի կրակի գծի տարածուելու միջոցը։

Աւելին, զնդացիրը աղքատ երկիրներու ամենաշուրջար ղէնքն է . իր գինը համեմատաբար աւելի նուազ, ու իր ռազմածրօնքը աւելի զիւրին է ամբարեկ։ Քանի մը հազար կորովի լեռնցիներ, առատ զնդացիրներով օժտուած, ու լեռնային բնական ամրութիւնները օգտագործելով, երկար ժամանակ կրնան զիմանալ, իրենցմէ չափ աւելի զօրաւոր ուժերուն։

Կարելի է նախատեսել նոյնպէս, առանձին զնդացիրային գումարտակներու կազմութիւնը, այսինքն հետեւ-

Պաղեստինի բլր . բամակիմ հետապնդումը անկ . կեծիազօրօր (1918)

ւակ զուամարտակներու ճիշդ-հակառակը (3 զնդացիրա-
յին վաշտ — իւրաքանչիւրը 16 զնդացիրէ, եւ մէկ հետե-
ւակ վաշտ) : Այս ձեւով կազմուած զուամարտակը, կրնայ
պահել 5 քիլոմեթրնոց ճակատ մը, եթէ հողամասը
ձեռնտու ըլլայ :

Նման զուամարտակներու նպատակը, հետեւակային
մասերը տնտեսելու, կայուն ռազմաքեմերու պաշտպա-
նութիւնը զօրացնելու ու այդ ձեւով խնայուած հետե-
ւակով, ուրիշ տեղ ռազմախաղ եւ յարձակում զործելու
մէջ կը կայանայ :

Նահանջի ժամանակ, նման միաւորներ, զօրաւոր
կերպով թշնամիի հետապնդումը կրնան զանդաղեցնել :

Պայթուցիկներու մասին (engins d'accompagnement
հետեւակի փոքր թնդանօթ հրասանդ) կարելի է ըսել որ
էական նշանակութիւն ունին լեռնային պատերազմի մէջ
(օրինակ stoke հրասանդերը), որովհետեւ անոնք իրենց
կոր կրակով ի վիճակի են ծեծելու մեռեալ անկիւնները,
որոնք բազմաթիւ են լեռնային շրջաններու մէջ եւ որոնք
ուղղաձիգ կրակով (հրացան, զնդացիր) անկարելի է
հարուածել : Լեռներու մէջ, ամէն զուամարտակ իր հրա-
սանդերն ունենալու է : Այս զէնքի կրակի արագութիւնը
կրնայ հասնիլ 30 հարուածի, մէկ վայրկեանի մէջ, եւ
իր հասողութիւնը մինչեւ 2 քիլոմեթր :

Զուիցերիական բանակի մէջ, իւրաքանչիւր դու-
մարտակ ունի 4 հրասանդ, 81 m/mնոց :

Իտալական բանակի մէջ զուամարտակներ ունին 9
հրասանդ, 45 m/mնոց :

Շուէտական բանակի մէջ, իւրաքանչիւր վաշտին 1
հրասանդ տրուած է :

Հրացանի եւ ձեռքի ուժերը, դարձեալ շնորհիւ իրենց կոր կրակին, մեռեալ անկիւնները կրնան հարուածել :

Իտալական բանակը, լեռնային պատերազմի համար, ամէն վաշտին յատկացուցած է 40 ռմբաձիգ հրացաններ : Զեռնառումբեր, փոքրիկ ջոկատներու, անակնկալ կռիւներու համար յաջող զէնք է լեռնային պատերազմի մէջ :

Հետեւակը պէտք է օժտուած ըլլայ նոյնպէս հակահրասայլային հրետանիով : Աւստրիական եւ գուլիցերիական բանակները, արդէն մինչեւ իսկ գումարտակներու համար հակահրասայլային թնդանօթներ ունին (գումարտակին 2 հատ), որոնք յաճախ կ'ընկերանան հետեւակին :

Լեռնային հետեւակ վաշտը կազմակերպելու ատեն, պէտք է որ անոր բոլոր փոխադրութիւնները կատարուին բեռնակիր անասուններով (կենսամթերք, զինամթերք, զնդացիր, հրասանդ, ծանրութիւն) : Ծարժական խոհանոցներու փոխարէն, լեռնային վաշտը պէտք է ունենայ Auto - cuisier , տաքութիւն պահող կաթսաներ, բեռցուած անասուններու վրայ : Խմելու ջուրը կրելու համար, իւրաքանչիւր վաշտը պէտք է ունենայ 1 — 2 անասուն : Լերան մէջ, զօրամասերու շատ ցրուածութեան պատճառաւ, ամէն վաշտ պէտք է ունենայ իր բրժիկը (գուլիցերիական բանակի պէս), փոխանակ ամբողջ գումարտակին համար միայն մէկ բժիկ : Պէտք է յիշել նաեւ, ձմեռուան համար փոքրիկ skieur խմբակներ, որոնք կրնան լաւագոյնս ծառայել կապի, հետադո-

տութեան, ապահովութեան մարզին մէջ եւ որոնք կըրնան փոխարինել հեծելազօրքը :

Իւրաքանչիւր գումարտակը օրինակի համար, կըրնայ ունենալ սկիաւորներու դասակ մը : Կարելի է ուսումնասիրել նաեւ աւելի մեծ ջոկատներու կազմութիւնը (օրինակ 100 հոգիէնոց, զնդացիրով միասին, սահանակներու վրայ, կամ մաս մաս մարդկանց կոնակ բեռցուած) արշաւանքներու եւ անակնկալ գրոհներու համար :

Հրետանին. —

Վերջին պատերազմը հրապարակ բերաւ, լեռնային հրետանիի ահադին կարեւորութիւնը՝ լեռնային պատերազմին մէջ : Արդարեւ քանդուելիք եւ անասուններու կոնակը բեռցուած հրետանին, կրնայ անցնիլ անկէ՝ ուրկէ կրնայ անցնիլ սոսկ մարդը, մինչեւ իսկ լեռնային արահետէն :

Բայց այս ճամբաները անասուններուն կը պարտադրեն խոշոր ճիւղ մը (մարտկոցի մը արագօրէն տեղաւորումը, կրնայ յաճախ քանի մը անասուններու կեանքը արժեք) : Պէտք է ուրեմն շատ զօրեղ անասուններ ունենալ եւ զանոնք խնամքով պահել : Բեռցուած անասուն մը ձորը գլորուելով, թնդանօթ մը կորսուած կրնայ համարուիլ, եթէ անոր վրայ կարեւոր մասնիկ մը գտնուելու ըլլայ :

Ռուսները Հայաստանի մէջ կը գործածէին Փրանսական Շնայտէր 65 m/մնոց լեռն. թնդանօթը :

Թուրքերը ունէին 75 m/մնոց Քրուպի եւ Սքոտա թըն-

դանօթները: Թուրք հրետածիգները ճիշդ կը խփէին , բայց դանդաղ :

Շնայտէր 65 m/mնոցը սահմանափակ հասողութիւն ունէր (5 քիլոմէթր հեռաւորութիւն եւ 4 քիլոնոց ուժը) :

Շնայտէրը այնուհետեւ շինեց 75m/m լեռն . Թնդա - նօթ մը (1919ի նմոյշը) որը 8.5 քիլոմէթրի վրայ 6 քի - լոնոց ուժերը կը նետէր :

Այս Թնդանօթը որ 650 քիլօ կը կշռէ , կաղմուած է 7 գլխաւոր մասերէ եւ կը բեռցուի զրաստներու վրայ բաժան բաժան :

Ներկայիս գոյութիւն ունեցող լաւագոյն Թնդանօթ - ներու կարգին , պէտք է յիշել Սքօտայի (Չեխոսլովա - քիա) 75m/mնոց եւ Պօֆորսի (Շուէտ) լեռնային Թնդանօթները : Վերջինս , որ ընդունուած է գոլիցերիա - կան բանակին կողմէն , 9 քիլոմէթր հասողութիւն ունի :

Գալով ծանր հրետանին , կարելի է ըսել թէ սովորական 155m/mնոցը շատ ծանր է լեռնային երկիրներու համար : Վերջին պատերազմը ցոյց տուաւ թէեւ , որ մինչեւ իսկ լեռներու մէջ (Իտալիա - Մակեդոնիա) կա - բէլի է հաստատել ծանր Թնդանօթներ , սակայն դանոնք որոշ տեղեր բարձրացնելու համար , հարկաւոր է շատ խամանակ եւ շատ մարդ :

Աւելի փոքր բերանաչափեր (calibre), օրինակ 105 եւ 120 m/mնոցները աւելի յարմար կը թուին , լեռնային երկիրներու դժուարին փոխադրութեանց պատճառաւ :

Ֆւստրիաշինները դեռ պատերազմի ընթացքին , ար - դէն ունէին 105m/mնոց ծանր Թնդանօթներ , որոնք մաս առ մաս կը փոխադրուէին սահնակներով : Սքօտան ներ -

կայիս , նոյն նմոյշէն կը շինէ 100 եւ 150m/mնոց Թն - դանօթներ :

Արդէն մենք ըսինք թէ , լեռնային ռազմարեմերու վրայ , մեռեալ անկիւնները կարենալ հարուածելու հա - մար անհրաժեշտութիւն է կոր — դիծ հրաձգութիւնը : Հետեւաբար բոլոր Թնդանօթներու նշանաձգութեան ան - կիւնները — angle de tir — կարելի եղածին չափ մեծ ըլ - լալու են , օրինակի համար մինչեւ 40° աստիճան :

Լեռներու մէջ , հրետանիի կրակին համար , յիշելու է խիստ անհրաժեշտութիւնը լաւ դիտարաններու , կրա - կի ուղղութիւնը լաւ ղեկավարելու համար : Լեռնային ռազմաթիւ ընդհարումներու եւ նախնական կռիւներու գլխաւոր նպատակը , նպատաւոր դիտարաններ ձեռք բերելու մէջ կը կայանայ :

Ռազմանիւթի առատ պարենաւորման դժուարութիւնը հաղուադէպ կը դարձնէ զանգուածային կրակը — tir massif — պէտք է զգուշանալ ռազմանիւթ յումպէտս վատնելէ եւ կրակել միայն ապահով նշանակէտերու վրայ : Ինչպէս նաեւ խնամքով կանոնաւորել եւ ստու - գել նշանաձգութիւնը :

Լեռնային դօտիններու մէջ , հրետանին պէտք է բաղկանայ քանի մը կրակող Թնդանօթներէ , բայց բաղ - մաթիւ դիտող աչքերէ :

Լեռներու մէջ , նշանաձգութեան ճշգումը աւելի փա - փուկ խնդիր է , քան դաշտերու մէջ , որովհետեւ ձորե - րու եւ անդունդներու գոյութիւնը կրնայ խանդարել նշանաձգութիւնը : Օրինակի համար , հարուած մը որ նշանակէտէն 100 մէթր աւելի երկար ըլլայ , կրնայ 500 մէթր աւելի հեռուն իյնալ բուն նշանակէտէն :

Մեռեալ անկիւններու վրայ ուղղուած կրակը դիտե-
լու համար, օդանաւերը շատ օգտակար կրնան դառնալ:

Լեռնային հրետանին պէտք է օգտուի իր շարժու-
նութենէն, յանդուգն կերպով հետեւակին ընկերանալու
համար: Լեռնային հրետանին լաւագոյն արդիւնքը կու-
տայ այն պարագային, երբ կարելի ըլլայ դայն տեղա-
ւորել թշնամու կողին վրայ, կամ թիկունքը: Այս իսկ
պատճառով, հրետանին մասն ալ պէտք է կազմէ հետեւա-
կին (օրինակ զումարտակի հետ մէկ մարտկոց): Հող,
հողամասի կազմութիւնը խոշոր յանդգնութիւններ կ'ըն-
ծայէ իրեն:

Հայկական ճակատի վրայ, յաճախ հողամասի լեռ-
նային կազմութիւնը — տեղի պակասութիւնը — արդեւք
կ'ըլլար լրիւ մարտկոցի մը տեղաւորման, ու կը ստիպ-
ուէին մարտկոցը բաժանել, մինչեւ իսկ երբեմն թնդա-
նութները մէկական:

Հաղորդակցութեանց ճամբաներու սակաւութեան
եւ պարտաւորիչ անցքերու — passage obligé — (կիրճ
եւայլն) պատճառաւ, արդելիչ կրակը — tir d'interdiction
— նոյնպէս կարեւոր է լեռներու մէջ, օրինակ զօրամա-
սերը իրենց թիկունքէն կտրելու նպատակաւ:

Հեծելագործը.—

Ընդհանրապէս լեռնային հողամասերու մէջ, հեծե-
լագործի դորձածութիւնը, աւելի սահմանափակ կարե-
ւորութիւններ կ'ընծայէ, քան դաշտային տարածութեանց
վրայ: Պէտք է նկատել սակայն որ Կովկասեան եւ փոքր
Ասիական ձիերը ընտիր մագլցողներ են:

Պուլկար ամրաշէններու դիրքային կառուցումը Մակեդոնիայ մէջ (1917)

Արդարեւ, վերջին պատերազմի ընթացքին, հեծե-
լազորը աւելի շատ դործածուեցաւ, եւ խոշոր դեր խա-
ղաց լեռնային շրջաններու մէջ: Որովհետեւ հոն շար-
ժումի կռիւ էր, մինչ Փրանսական ճակատի վրայ զոր
օրինակ, դիրքային կռիւներ տեղի ունեցան:

Ռուսերը պատերազմի ընթացքին, Հայաստանի մէջ
ունէին մինչեւ 20,000 հեծեալ: Գիտենք թէ անգլիական,
աւստրալիական, եւ նոր դելանտական հեծեալազորը, ինչ
խոշոր դեր խաղաց 1918ին Պաղեստինի թրքական բա-
նակի բնաջնջման դործին մէջ: Ինչպէս նաեւ նոյն թուին
Փրանսական հեծեալազորը, Մակեդոնիոյ ճակատի ճեղ-
քումէն յետոյ եւ թրքական հեծեալազորի դերը յունական
բանակի բնաջնջման մէջ 1922ին:

Ամէն պարագայի հեծեալազորը մեծ խոհմովութեամբ
պէտք է դործածել լեռնային մասերու մէջ: Պէտք է խու-
սափիլ մասնաւորաբար կիրճերու մէջ յանկարծակիի
դալէ եւ բնաջնջուելէ:

Աւելի ազդու կերպով դործելու համար հեծեալազորի
զօրաբաժինը պէտք է օժտուած ըլլայ հրետանիով (ձի-
աքարչ, կամ լեռնային):

Քըրք-Քիլիսէի թրքական խուճապէն յետոյ, պիւլ-
կարական հեծեալազորը չկրցաւ դրոհ տալ եւ ոչնչացնել
թրքական զօրասիւնները, գլխաւորաբար անոր համար
որ օժտուած չէր հրետանիով:

Ամրաշէն. —

Երկրի մը յետամնացութեան եւ անոր լեռնային
կազմութեան պատճառաւ, հոն դործող բանակը համե-

մատաքար աւելի զօրաւոր ամրաշինական մասերով օժտուած պէտք է ըլլայ, քան սովորական բանակները :

Իւրաքանչիւր զօրաբաժինը կրնայ ունենալ զոր օրինակ .—

3 վաշտ	խրամաչէն (sapeurs)
1 վաշտ	փոխադրական (parc)
3 վաշտ	աշխատաւոր
1 վաշտ	արհեստագործ

Ամէն զօրասիւնի յառաջադահին պէտք է ընկե-
րանայ ամրաշինական ջոկատ մը, ճամբան յարդարելու
եւ դժուարին անցքերը կարգաւորելու համար :

Խտալական բանակի մէջ, լեռնային հետեւակ վաշտը
իրեն հետ ունի 20 հոգի sapeur, որոնց գործիքները կը
փոխադրուին բեռնակիր անասուններով :

Ամրաշինական դասերու փոխադրական կազմածնե-
շը կէս առ կէս պէտք է բաժնուին կառքերու եւ բեռնա-
կիր անասուններու վրայ :

Անցեալի մէջ, ամրաշինական դասը յաճախ պէտք
եղած կերպով չէ գործածուած : Ան, կամ բոլորովին ան-
տեղի կերպով ենթարկուած է կրակին եւ կամ թէ շատ
ետ է թողնուած, աւելորդ տեղ բանակի բեռներուն
մէջ :

Պէտք է մոռնալ թէ, քանդումի գործը (թշնամու
մօտեցումը արգելելու համար) շատ աւելի ազդեցիկ է
լեռներու մէջ, որովհետեւ պարտաւորիչ անցքեր գոյու-
թիւն ունին, այսինքն կէտեր, ուրկէ միայն, թշնամին
հարկադրուած է անցնիլ, հողամասի կազմութեան բե-
րումով :

Յաճախ ժայռերու մէջ աշխատելու ստիպման տակ

գտնուող ամրաշինական միաւորները, պէտք է օժտը-
ւած ըլլան համապատասխան կազմածներով (պայթու-
ցիկ, ծակիչ, perforateur եւայլն) :

Կամրջաշինութեան նիւթեղէնը, նուազ կարեւոր է
լեռնային շրջաններու մէջ, ուր խոշոր դետեր հազ-
ուադիւտ են :

Պատերազմի ընթացքին, Հայաստանի մէջ, թրքա-
կան ճրդ հեծեալ դունդը կորսնցուց 2 սպայ, 10 ղինուոր
եւ 20 ձի, Եփրատը անցնիլ փորձելու ատեն :

Հրասայլեր .—

Հաւանական է որ ապագային, լեռնային շրջաննե-
րու մէջ ալ հրասայլեր գործածուին : Ամէն պարագային,
անկարելի է որ անոնց օգտագործումը այն խոշոր չա-
փերուն հասնի, ինչպէս միւս վայրերուն մէջ : Որովհե-
տեւ հրասայլերու համար, միշտ ալ դոյրութիւն կ'ունե-
նան անանցանելի դօտիներ եւ հազորդակցութեանց սա-
կաւութիւնը :

Հակառակ ցուցադրական պատկերներու, կարելի է
ըսել թէ ներկայիս 35 առ հարիւր աստիճանէ վեր դա-
ռիթափերու վրայ, հրասայլը անընդունակ է լաւագոյնս
օգտագործուիլ :

Լեռնային կռուի մէջ, հրասայլերը կարելի է դոր-
ծածել զլիսաւոր կէտերու վրայ յարձակման ատեն, եւ
կամ նոյն կէտերուն դէմ հակադարձակման պարագային :

Աւելի յարմար են թեթեւ տեսակի հրասայլերը :

Պէտք է նկատել նաեւ թէ լեռը, ահագին ղիւրու-
թիւններ կ'ընծայէ, ծածկելու եւ յարմարագոյն կեր-
պով տեղաւորելու հակահրասայլային թնդանօթները :

Մեքենաշարժ գործիքներ .—

Կարելի է ըսել թէ հողամասի կազմութեան եւ հաղորդակցական ցանցի խեղճութեան բերումով, մեծ ծաւալով մեքենաշարժ ուժեր կարելի չէ գործածել լեռներու մէջ :

Պատերազմի ընթացքին , Հայաստանի մէջ, Ռուսերը օգտագործեցին անդլիական քանի մը զրահապատ կառքերու ջոկատներ (օթօ - դնդաքիր, օթօ թնդանօթ) : Մեքենաշարժի առաջին գործածութիւնը — համեմատաբար երկար տարածութեան վրայ — կատարեց Տիւնսթօրվիլի անդլիական զօրասիւնը, Պարսկաստանի մէջէն, 1918ին :

Վերջին Եթովպիական պատերազմին մէջ, յիշատակութեան արժանի է Սթարասի զօրասիւնի արշաւանքը, Կօնտարի վրայ : 5000 մարդ, 500 բեռնակառքի վրայ, 8 օրուան մէջ կտրեցին 400 քիլոմետր, ճամբաներէ բոլորովին զուրկ երկրի մը մէջէն : Այնպիսի ձեւով կադմուած էր, որ այս զօրասիւնը իր հետ կը կրէր նաեւ մէկ ամսուայ չափով բաւելիք զինամթերք եւ կենսամթերք : Իրենց հետ ունէին նոյնպէս, խոհանոցի, արհեստանոցի եւ փուռի յատուկ բեռնակառքեր :

Զմոռնանք յիշել սակայն որ հակառակորդի ընդդիմութեան չզոյլութիւնը, եղակիօրէն դիւրացուց այս զօրասիւնին ճիգը :

Կապ — հաղորդակցութիւն .—

Հաղորդակցութեանց միջոցներու պակասութեան տեսակէտէն, լեռնային երկիրներու մէջ անթելի դործածութիւնը աւելի մեծ կարեւորութիւն կ'ըստանայ :

Թուրքերը 1922ին, Յոյներու դէմ իրենց վերջին յարձակողականին մեծ յաջողութեամբ օգտագործեցին անթելի հաղորդակցութիւնները, մինչեւ իսկ թշնամին հետապնդող իրենց առաջաւոր մասերուն հետ :

Պէտք է նկատի ունենալ թէ հեռախօսային եւ հեռադրական հաղորդակցութիւնները յաճախ կը խզուին, թելերու կտրուելով, առատ ձիւնի ատեն կամ ուրիշ պատճառներով : Լեռան մէջ, գիծ մը հաստատել շատ աւելի երկար է քան թէ գաշտի մէջ :

Լեռնային մասերու մէջ, տեսականօրէն իւրաքանչիւր դունդ, պէտք է օժտուած ըլլայ ընդունող եւ հաղորդող անթելի կայանով մը, իսկ իւրաքանչիւր գումարտակ ընդունող կայանով մը :

Կազմածներու մէկ մասը պէտք է փոխադրուի բեռնակիր աւաստներով :

Կազեր .—

Վերջին պատերազմին, լեռնային մէկ ռազմաբեմի վրայ միայն — իտալական ճակատ — կազեր գործածուեցան :

Հաւանական է որ ապագային, կազերը նորէն երեւան լեռնային կոիւններու ընթացքին : Ամէն պարագայի մէջ, լեռնային երկիրներու մէջ, կազի գործածութիւնը աւելի քիչ հաւանականութիւն կը ներկայացնէ քան ուրիշ վայրերու մէջ, ինչպէս ցոյց տուաւ Իդօնցօի 12րդ ճակատամարտը իտալական ճակատի վրայ :

Արդարեւ կազերը երբեմն հակամէտ են զառիւարներէն վար սահիլ դէպի ձորերուն յատակը, փոխանակ տարածուելու ամբողջ հողամասին վրայ :

Օդանավային դասը.—

Վերջին պատերազմի ընթացքին, օդանավերը համեմատաբար աւելի լայն չափով իտալական ճակատի վրայ գործածուեցան, ու փոքր չափով Մակեդոնիոյ մէջ :

Պաղեստինի ճակատի վրայ Թուրքերը ունէին 30 սաւառնակ, իսկ Անգլիացիները 150ի չափ, որոնք վերջին յարձակման ատեն (1918) զրեթէ կոտորակեցին թրքական զօրասիւնները :

Ռուսերը՝ Հայաստանի ճակատի վրայ 1916ին, ունէին մօտ 12 սաւառնակներ, որոնք առաւելաբար հետադադարեցան համար օդատարործուեցան: Ասոնցմէ 2 հատ Ժառանգ մնաց հայկական բանակին, որոնք 1920ի Հայ-թրք. պատերազմին, հետադադարեցան կը կատարէին Կարսի շրջանի մէջ (օրինակ 14 հոկտեմբերի յարձակողականին) :

Հայկական ճակատի վրայ, թրքական բանակը 1917ի գարնան ստացաւ 3 — 4 զերմանական սաւառնակներ, որոնք նոյնպէս կ'օդատարործուէին հետադադարեցան համար: Բայց չուտով փճացան եւ չփոխարինուեցան :

1922ին Փոքր Ասիոյ մէջ Յոյները ունէին 20 սաւառնակ, իսկ Թուրքերը 10 հատ :

Անկասկած, ապագային լեռնային պատերազմներու մէջ աւելի լայն չափերով պիտի տեսնենք օդանավային գործունէութիւնը եւ զանազան ձեւերու մէջ, այսինքն ոչ միայն իբրեւ հետադադարեց ալ նաեւ իբրեւ հալածիչ եւ ուժեղ :

Պէտք է նկատել սակայն, թէ լեռնային շրջաններու

Անգլիական զինուորական օդանավ մը
քրտական լեռներուն վրայ

մէջ այնքան բուռն չափի ըլլայ օդանաւերու դերը, քան սովորական, հարթ վայրերու մէջ: Պարզ այն պատճառով որ ոյժերը աւելի շատ ցրուած պիտի ըլլան, իջեւելու տեղը պիտի պակսի եւ մթնոլորտային անկանոն հոսանքները մեծապէս պիտի ազդեն անոնց շարժման վրայ:

Օդանաւերու գնդացիւրային կրակը եւ փոքր բարձրութեան բարակոծումը, աւելի վտանգաւոր է իրենց համար, պարզ այն պատճառաւ որ օդանաւը դժուարութիւն կը քաշէ, իսկոյն դէպի վեր սլանալու (rarefaction, մեծ բարձրութեանց վրայ), եւ ձորերու կողքերէն սկսեալ, կարելի է ազդու կերպով կրակել իրենց վրայ:

Ատոր հակառակ, կարգ մը լեռնային շրջաններու անտառներէ զուրկ ըլլալը — ինչպէս Հայաստան — հազորդակցութեանց միջոցներու սակաւութիւնը, ու պարտադիր անցքերու գոյութիւնը, կը դիւրացեն օդային դիտողութիւնը եւ բարակոծումը:

Լեռնային օդանաւորդութիւնը, կրնայ օդաւար քլալ նոյնպէս հեռուոր զօրասիւններու եւ կայաններու կենսամթերքի եւ դինամիթերքի պարենաւորման գործին համար:

1920ին Կիլիկիոյ շրջանին մէջ, Փրանսական օդանաւերը փորձեցին պարենաւորել Հաճընի հայկական կապազօրը (garnison):

Եթովպիոյ պատերազմի ժամանակ, Իտալացիները շարժման մէջ գտնուող մեծ զօրասիւներ, յաճախ օրեր շարունակ օդանաւերով պարենաւորեցին (մինչեւ 30.000-նոց զօրաբանակ մը):

Օդանաւորդութեան միջոցաւ, կարելի է անկար-

մէջ այնքան բուռն չալիտի ըլլայ օդանաւերու դերը, քան սովորական, հարթ վայրերու մէջ: Պարզ այն պատճառով որ ոյժերը աւելի շատ ցրուած պիտի ըլլան, իջնելու տեղը պիտի պակսի եւ մթնոլորտային անկանոն հոսանքները մեծապէս պիտի ազդեն անոնց շարժման վրայ:

Օդանաւերու զննացիրային կրակը եւ փոքր բարձրութենէ ուժեղացումը, աւելի վտանգաւոր է իրենց համար, պարզ այն պատճառաւ որ օդանաւը դժուարութիւն կը քաշէ, իսկոյն դէպի վեր սլանալու (rarefaction, մեծ բարձրութեանց վրայ), եւ ձորերու կողքերէն սկըսեալ, կարելի է ազդու կերպով կրակել իրենց վրայ:

Ատոր հակառակ, կարգ մը լեռնային շրջաններու անտառներէ զուրկ ըլլալը — ինչպէս Հայաստան — հաղորդակցութեանց միջոցներու սակաւութիւնը, ու պարտադիր անցքերու գոյութիւնը, կը դիւրացնեն օդային դիտողութիւնը եւ ուժեղացումը:

Լեռնային օդանաւորդութիւնը, կրնայ օգտակար ըլլալ նոյնպէս հեռաւոր զօրասիւններու եւ կայաններու կենսամթերքի եւ ղինամթերքի պարենաւորման դործին համար:

1920ին Կիլիկիոյ շրջանին մէջ, Ֆրանսական օդանաւերը փորձեցին պարենաւորել Հաճընի հայկական կազմը (garnison):

Եթովպիոյ պատերազմի ժամանակ, Իտալացիները շարժման մէջ դառնալով մեծ զօրասիւններ, յաճախ օրեր շարունակ օդանաւերով պարենաւորեցին (մինչեւ 30.000-նոց զօրաբանակ մը):

Օդանաւորդութեան միջոցաւ, կարելի է անկար-

գերներով (parachute) թռչամու թիկունքը, փոքրիկ ջոկատներ իջեցնել, կամուրջ մը կամ կիրճ մը բռնելու համար, հիմնուած վերջին փորձերու վրայ:

Առողջապահական սպասարկութիւն.—

Լեռնային պատերազմի մէջ, ուժերու ցրուածու թեան պատճառաւ առողջապահական մասերը աւելի շատ զօրաւոր պէտք է ըլլան հոն գործող բանակներուն մէջ:

Մենք առիթ ունեցանք յիշելու արդէն, թէ դուիցեբրիական բանակի մէջ եղածին պէս, գումարտակի փոխարէն իւրաքանչիւր վաշտը ունենալու է իր առանձին բժիշկը:

Փոխադրութեան եւ պարպումի դժուարութեանց պատճառաւ, լեռներու մէջ առողջապահական սպասարկութիւնը ինչքան կարելի է, աւելի յառաջ պէտք է քշել: Առաջին խնամքի կայանները, դէպի կրակի գիծը:

Ambulanceներու մէկ մասը, ալպան սիստէմով, բռնակիր անասուններու վրայ փոխադրուելու է: Ինչպէս նաեւ վիրաւորներու փոխադրութիւնը:

Յիշենք այստեղ թէ պատերազմի ընթացքին, Ֆրանսացիները Կովկասեան բանակին տրամադրած էին ալպեան սիստէմի ambulance մը բժիշկ Գոթօի ղեկավարութեան տակ որ հաստատուեցաւ նախ Ախլաթի, ապա Ուրմիոյ շրջանին մէջ: Հոն օգտակար եղաւ Հայերուն եւ Ասորիներուն, 1918ի կռիւներուն ընթացքին:

ՓՈԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՊԱՐԵՆԱԻՈՐՈՒՄ

Պատերազմի արուեստը՝ ըստ Վօպանի՝ դիմանալու արուեստին մէջ կը կայանայ: Այս նկատողութիւնը կը համապատասխանէ մասնաւորաբար լեռնային պատերազմին, ուր փոխադրութեան եւ պարենաւորման հարցը, վեր է ամէն տեսակի, գործողութիւններէ:

Եթէ լեռնային պատերազմները տեղի ունենան արեւելեան երկիրներու — այսինքն համեմատաբար քիչ զարգացած ու տնտեսական տկար միջոցներով օժտուած վայրերու մէջ, այն ատեն կարելի է ըսել թէ բոլոր տեսակի գործողութիւնները, վերջ ի վերջոյ իրապէս փոխադրական խնդիր կը դառնան:

Ասոր համար է որ, անհրաժեշտ համարեցինք, առանձին գլուխ մը աւելցնել, այդ ճիւղին յատկացուած:

Այդ հարցերը շատ լայն կերպով պիտի պարզուին, ու այն տեղեկութիւնները որոնք պիտի յիշուին այստեղ, ընդհանուր արժէք կը ներկայացնեն: Բացի այդ, յիշուած բաղաժիւր օրինակները յաճախ կը վերաբերին ընդհանրապէս արեւելեան ռազմաբեմերուն:

Կայաններու սպասարկութեան կարեւորութիւնը յատկանշելու համար, յիշենք թէ 1917ի սկիզբը, Թուրքիոյ գերմանական զինուորական առաքելութիւնը որու քանակը սահմանափակ էր թէեւ (1000 սպայ եւ մասնագէտ), բայց եւ այնպէս իր ձեռքը առաւ ամբողջ Թուրքիոյ կայաններու (étapes) սպասարկութիւնը, տրամադրելով իր քաղաքներուն գրեթէ կէսը այս գործին:

Ամփոփապէս որ հարց կը ծագի փոխադրութեան եւ

սլարենաւորման մասին, իսկոյն հրապարակ կուղայ լեռնային պատերազմի, դաղթային եւ արեւելեան կռիւներու զուգորդութիւնը: Ամենուրեք միեւնոյն դժուարութիւնները պէտք է յաղթահարել: Այսինքն, — երթեւեկի միջոցներու, ճամբաներու պահպանութիւն, ցանցաւ բնակչութիւն, երկրի խեղճութիւն, ու վերջապէս զան - ղուածային փոխադրութեանց կազմակերպում :

Աշխատաւոր բանակը .—

Լեռնային շրջանի մը — մանաւանդ Արեւելքի մէջ — կազմութիւնը, անոր յետամնացութիւնը, նոյնքան կարեւոր թշնամիներ են, որքան իրական հակառակորդը: Անգլիացի դաղթային ղեկավար մը լօրտ Վուլսըլէ՝ արեւելեան պատերազմներու համար հետեւեալ որակումը կ'ընէ. «A war of doctors and engineers» «պատերազմ ֆար-տալապետներու եւ բժիշկներու»: Պատժիւ Եթովպիոյ պատերազմի մասին կ'ըսէ. «Մեմֆ մէկ հրացանի հար-ուածի համար, երկու հազար բահ ու բրիչի հարուած տալու ստիպուած եղանակ»:

Նման երկիրներու մէջ, գործելու կոշուած որ եւ իցէ բանակ, պարտաւոր է շինարարներու, աշխատաւորներու խոշոր տոկոս մը ունենալ, այսինքն ճարտարապետներ, վերակացուններ, բանուորներ եւ արթիզաններ: Արեւելքի մէջ գործող բանակի իւրաքանչիւր զինուոր հոռիմայեցի զինուորի նման պէտք է ըլլայ, այսինքն նոյնքան վարպետ որմնագիր, որքան լաւ զինուոր:

Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ, բանակին թիկունքը երկրի ներսերէն կը ստանայ ամէն ինչ եւ պարզապէս

բաշխման կեդրոն մըն է: Մինչդեռ Արեւելքի մէջ, թիկունքը միաժամանակ արտադրութեան կեդրոն ըլլալու է:

Վերջին պատերազմի ընթացքին, Հայաստանի ուս-սական 300.000-նոց բանակի մէջ, եղաւ ժամանակ մը, երբ 50.000 մարդ շինարարական աշխատանքով զբաղուած էին (երկաթուղի, ճամբայ եւայլն):

Եթովպիոյ մէջ իտալական բանակի հարիւրին քսանըհինգը աշխատաւորներէ կը բաղկանար: Անոնք կը կազմէին առանձին իրական բանակ մը, ունենալով իրենց յատուկ փոխ - սպայութիւնը եւ սպայութիւնը (վերակացու եւ ճարտարապետ):

Պաղեստինի մէջ, դարձեալ պատերազմի ընթացքին, Անգլիացիները ժամանակ մը 150.000 մարտիկներու դէմ, 100.000 աշխատաւորներ ունէին:

Լեռնային պատերազմներու յատուկ կազմակերպուած բանակ մը — մանաւանդ Արեւելքի մէջ — արթիզաններու աւելի խոշոր թիւ մը ունենալու է — զինագործ, դերձակ, կօշկակար, դարբին, երկաթագործ, սայլադործ — իր մարտական միաւորներուն մէջ. (վաշտ, մարտկոց) քան թէ սովորական բանակի մը մէջ:

Աւելին: Իւրաքանչիւր զօրաբաժին անկախօրէն պէտք է ունենայ ամրաշէն դասերէն զատ աշխատաւորական վաշտեր (որմնագիր, սալարկու, սիմանթիլ, ատաղձագործ) եւ ամերիկեան բանակին մէջ եղածին պէս արհեստանոցային վաշտ մը, փայտի եւ մետաղի վրայ կարենալ աշխատելու սարքաւորումով մը:

Բաւական չէ միայն արդիական կազմաւորում մը ունենալ: Պէտք է ընդունակ ըլլալ նոյնպէս զայն նորո-

պարենաւորման մասին, խելոյն հրապարակ կուզայ լեռնային պատերազմի, դաղթային եւ արեւելեան կռիւներու զուգորդութիւնը: Ամենուրեք միեւնոյն դժուարութիւնները պէտք է յաղթահարել: Այսինքն, — երթեւեկի միջոցներու, ճամբաներու պահասութիւն, ցանցառ բնակչութիւն, երկրի խեղճութիւն, ու վերջապէս զանգուածային փոխադրութեանց կազմակերպում:

Աշխատաւոր բանակը .—

Լեռնային շրջանի մը — մանաւանդ Արեւելքի մէջ — կազմութիւնը, անոր յետամնացութիւնը, նոյնքան կարեւոր թշնամիներ են, որքան իրական հակառակորդը: Անգլիացի դաղթային ղեկավար մը լօրտ Վուլսըլէ՝ արեւելեան պատերազմներու համար հետեւեալ որակումը կ'ընէ. «A war of doctors and engineers» «պատերազմ՝ փարտապետներու եւ բժիշկներու»: Պատժելի Եթովպիոյ պատերազմի մասին կ'ըսէ. «Մենք մէկ հրացանի հարուածի համար, երկու հազար բահ ու բրիչի հարուած տալու ստիպուած եղանակ»:

Նման երկիրներու մէջ, գործելու կոչուած որ եւ իցէ բանակ, պարտաւոր է շինարարներու, աշխատաւորներու խոշոր տոկոս մը ունենալ, այսինքն ճարտարապետներ, վերակացուններ, բանուորներ եւ արթիզաններ: Արեւելքի մէջ գործող բանակի իւրաքանչիւր զինուոր հռովմայեցի զինուորի նման պէտք է ըլլայ, այսինքն նոյնքան վարպետ որմնադիր, որքան լաւ զինուոր:

Արեւմտեան Եւրոպայի մէջ, բանակին թիկունքը երկրի ներսերէն կը ստանայ ամէն ինչ եւ պարզապէս

բաշխման կեդրոն մըն է: Մինչդեռ Արեւելքի մէջ, թիկունքը միաժամանակ արտադրութեան կեդրոն ըլլալու է:

Վերջին պատերազմի ընթացքին, Հայաստանի ուսական 300.000-նոց բանակի մէջ, եղաւ ժամանակ մը, երբ 50.000 մարդ շինարարական աշխատանքով զբաղուած էին (երկաթուղի, ճամբայ եւայլն):

Եթովպիոյ մէջ խառնակ բանակի հարիւրին քսանը հինգը աշխատաւորներէ կը բաղկանար: Անոնք կը կազմէին առանձին իրական բանակ մը, ունենալով իրենց յատուկ փոխ-սպայութիւնը եւ սպայութիւնը (վերակացու եւ ճարտարապետ):

Պաղեստինի մէջ, դարձեալ պատերազմի ընթացքին, Անգլիացիները ժամանակ մը 150.000 մարտիկներու դէմ, 100.000 աշխատաւորներ ունէին:

Լեռնային պատերազմներու յատուկ կազմակերպուած բանակ մը — մանաւանդ Արեւելքի մէջ — արթիզաններու աւելի խոշոր թիւ մը ունենալու է — զինադործ, դերձակ, կօշկակար, դարբին, երկաթագործ, սայլադործ — իր մարտական միաւորներուն մէջ (վաշտ, մարտկոց) քան թէ սովորական բանակի մը մէջ:

Աւելին: Իւրաքանչիւր զօրաբաժին անկախօրէն պէտք է ունենայ ամրաշէն դասերէն զատ աշխատաւորական վաշտեր (որմնադիր, սալարկու, սիմանթիթ, ատաղձագործ) եւ ամերիկեան բանակին մէջ եղածին պէս արհեստանոցային վաշտ մը, փայտի եւ մետաղի վրայ կարենալ աշխատելու սարքաւորումով մը:

Բաւական չէ միայն արդիական կազմաւորում մը ունենալ: Պէտք է ընդունակ ըլլալ նոյնպէս զայն նորո-

գել եւ կարենալ լաւ վիճակի մէջ պահպանել: Արդ, յետամնաց եւ աղքատ երկրի մը մէջ, բանակը կը տրամադրէ այն ինչ որ ունի, կամ ինչ որ կը շինէ ինքն իսկ:

Պատերազմի ընթացքին հայկական ճակատի վրայ դործող 3րդ թրքական բանակը ոչ միայն իր ձեռքը կհզրոնացուց թիկունքի վարչական գործերը (Սերաստիոյ վիլայէթը) այլեւ կազմակերպեց զանազան արտագրութիւններ, ինչպէս օրինակ կերպասեղէն Երզնկայի մէջ, պաղ զէնքեր Սերաստիոյ մէջ:

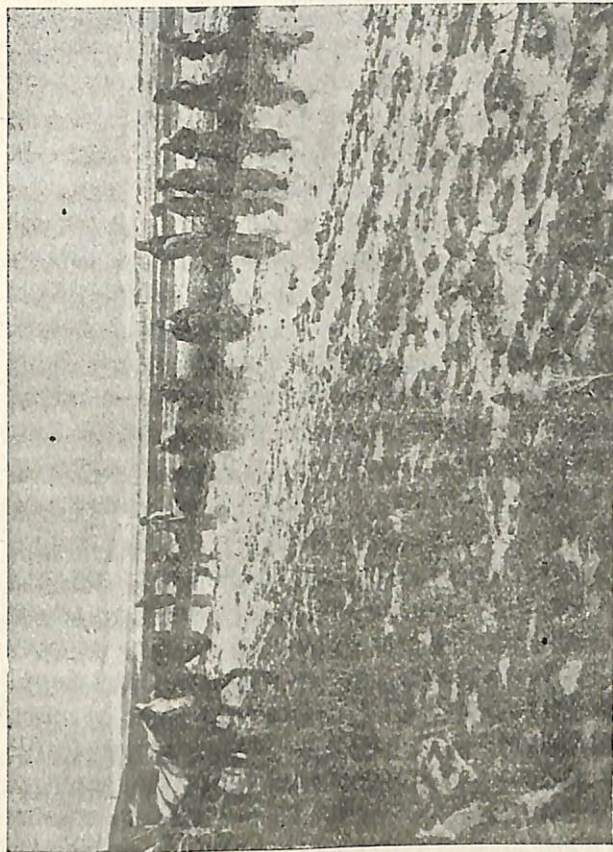
Իսկ թրքական 2րդ բանակը որ կը գործէր Բալու՝ Մալէ շրջանին մէջ, 1916ին ճապաղջութիւն մէջ, կազմակերպած էր զինագործական եւ նորոգութեանց կարեւոր արհեստանոցներ:

Այս բանակին քանակը եւ նիւթեղէնը շատ կարեւոր էր: Սակայն հայկական լեռներու մէջ բոլորովին կտրուած ու մեկուսացած ըլլալով, ստիպուած էր ինքն իրեն հոգալ իր բոլոր պէտքերը:

Բանակը պէտք է կարենայ նոյնպէս կազմակերպել իրեն յատուկ, արմտիքի, բանջարեղէնի մշակութիւն եւ հիմնել տիպար ագարակներ իր պարենաւորման գործին օժանդակելու համար:

Այսպէս Մակեդոնիոյ Փրանսական բանակը, հազարաւոր հէքթար հողի վրայ իր սեփական մշակութիւն եւ ագարակները հիմնեց, ու կրցաւ հայթայթել բանակի բանջարեղէնները եւ ուրիշ նիւթեր: Այս ձեռնարկներու համար գոյութիւն ունէր առանձին սպասարկութիւն մը ունենալով իր որոշ քաւորը եւ օգտագործելով տեղացի աշխատաւոր բազուկները:

Ջուրի հարցը, աղբիւրներու կանոնաւորումը, նոյն-

Ռաւ գունարտակներ նամբայ կը շինեն Արաբսի երկրին մէջ (1916)

պէս կարեւոր խնդիրներ են, յետամնաց երկիրներու մէջ :

Ատոր համար ալ բանակը ունենալու է առանձին սպասարկութիւն, ինչպէս 1916 — 1918, Մակեդոնիոյ Փրանսական բանակին մէջ: Ուրտեղ բանակի միջոցաւ կարգի դրուած են 600 աղբիւր, փորուած 250 ջրհոր, շինուած 400 ջրկուռ, 1000 ջրամբար, ու հաստատուած 250 քիւմեթր ջրի խողովակ :

Վերջապէս պէտք է նկատել թէ լեռնային երկիրներու ցանցառ բնակչութեան պատճառաւ բանակը պէտք է օժտուած ըլլայ քակուելիք շարժական (տէմօնթապլը) խրճիթներով, օրինակ ամերիկեան բանակին մէջ եղածին պէս: (34 մեթր երկայն, 7 մեթր լայն, որոնք կըրնան պատսպարել 50 մարդ): Տաս հոգի հինգ օրուան մէջ կընան կառուցանել այդպիսի տնակ մը :

Այս տնակները կընան ծառայել զանազան նպատակներու (բնակութեան վայր, հիւանդանոց, ակումբ, պահեստ, արտո, կառած եւայլն) :

Երկաթուղիները .—

Փոխադրութեան ամենաիրական եւ ամենականոնաւոր միջոցը երկաթուղին է: Անոր տեղափոխութեան կարողութիւնը շատ բարձր է:

Եւրոպայի եւ Ամերիկայի մէջ զոյգ գիծերէ բաղկացած երկաթուղի մը օրական եւ մէկ ուղղութեամբ կարող է փոխադրել քառասուն դնացք: Գիծերը այնպէս սարքուած են որ դնացքները կընան բաղկանալ յիսուն վակոններէ: Իւրաքանչիւր վակոն կընայ փոխադրել մօտ

ութ թօն, ուրեմն օրական 15.000 թօն մէկ ուղղութեամբ կարելի է փոխադրել նման գիծերու վրայ :

Մէկ գիծէ բաղկացեալ երկաթուղիներով գնացքնե-
րու օրական թիւը կ'իջնէ 15ի նոյն ուղղութեամբ, այդ
հաշուով ուրեմն օրուայ ամբողջ փոխադրութիւնը կ'իջ-
նայ մօտ 5000 թօնի :

Արեւելքի մէջ այս թիւերը աւելի պակասաւոր են :
Նախ անոր համար որ գնացքները աւելի կարճ են, որով-
հետեւ կայարաններու հանգոյցի գիծերը աւելի կարճ
են (voie de croisement) : Զինուորական գնացքները յի-
սունի փոխարէն երեսուն վաւոնէ կը կազմուին միայն :
Միւս կողմէն պէտք է հաշուի առնել եւ գնացքներու
նուազ արագութիւնը, հանգոյց գիծերու պակասութիւ-
նը : Արեւելքի մէջ մէկ գիծով երկաթուղիով կարելի է
փոխադրել օրական երեսունական վաւոնէ բաղկացած
տասը գնացք, այսինքն մօտաւորապէս օրական ընդա-
մէն 2000 թօն մէկ ուղղութեամբ :

Արեւելեան երկաթուղիները մէկ ուրիշ կողմէ ալ
ստորադաս են, այն որ շատ քիչ կայարաններ բեռնե-
լու եւ պարպելու բլաքֆօրմ ունին, որոնք կը գիւրա-
ցնեն արագ բեռնաւորման կամ պարպման գործողու-
թիւնները :

Զօրաբաժնի մը լրիւ փոխադրութեան համար (15
հազար մարդ), անհրաժեշտ է մօտ 50 վաւոնէ բաղկա-
ցած 50 գնացք :

Հետեւակ գունդի մը փոխադրութեան համար պէտք
է մօտ 7 գնացք :

Ինչ կը վերաբերի նոր երկաթուղիներու կառուց-
ման, պէտք է նկատել որ պատերազմի ընթացքին բնա-

կանոն երկաթուղիի մը շինութիւնը շատ դժուար է :
Որովհետեւ ատիկա կը պահանջէ շատ երկար ժամա-
նակ, բաղմաթիւ կամուրջներու եւ փապուղիներու ան-
հրաժեշտութեան բերումով : Թուրքերը ամբողջ պատե-
րազմի տեւողութեան, հազիւ կարողացան աւարտել
Տաւրոսի փապուղիները, Պաղտատի գիծին վրայ :

Մինչդեռ հեղ գիծ երկաթուղիները (0,60, 0,75 եւ 1
մէթր) աւելի արագ կարելի է շինել :

Եթէ պէտք եղած միջոցներ եւ աշխատաւոր ձեռքեր
գտնուին (մօտ հազար մարդ) լեռնային հողամասի մը
վրայ կարելի է մէկ օրուան մէջ շինել 500 մէթր նեղ-
գիծ երկաթուղի : Տափարակ հողամասի մը վրայ շինու-
թիւնը աւելի արագ կրնայ ընթանալ եւ հասնիլ օրական
մօտ 2 քիլոմէթրի : Պատերազմի ընթացքին Անգլիացի-
ները Միջագետքի մէջ Իււ եւ Հիլլահի միջեւ եղած 270
քիլոմէթր երկաթուղիի երեք ամսուայ մէջ աւարտեցին :

Այս նեղ գիծերու փոխադրական տարողութիւնը
բնականաբար շատ աւելի ստորադաս է քան բնականոն
գիծերունը : 0,75 լայնութեամբ կառուցուած երկաթու-
ղիով կարելի է փոխադրել օրական 400 թօն մէկ ուղ-
ղութեամբ, իսկ մէկ մէթր լայնութեամբ երկաթուղինե-
րով օրական 700 թօն :

Ուստի, պատերազմի ընթացքին Տաճկահայաս-
տանի մէջ կարգ մը նեղ - դժանի երկաթուղիներ շինե-
ցին որոնցմով ապահովեցին իրենց բանակներու կենսա-
մթերքի եւ զինամթերքի պարեհաւորումը :

Ասոնցմէ գլխաւորը եղաւ Սարիղամիշ - Էրզրում -
Մամախաթուն գիծը (0,75 սանթիմէթր) : Այս գիծը ու-
նէր մօտ երկու հարիւր փոքրիկ վայրաշարժ (12-20 թօն-

նոց, իւրաքանչիւրը 5 — 10 վակոն քաշով) : Կար ընդամէնը 1200 վակոն վեց - եօթ թօննոց : Նորոգութեանց արհեստանոցներ հաստատուեցան Սարիղամիշի մէջ, վեց վայրաշարժ տեղաւորելու չափով :

Ռուսները սկսեցին նոյնպէս Տրապիզոնէն իրարմ գիծը (0,75 մէթր լայնքով), ինչպէս Մակու - Պայազլիտ - Գարաքիլիսէ գիծը (մէկ մէթրնոց) : Այս վերջինը ունէր հարիւր վայրաշարժ եւ մօտ հազար վակոն : Նորոգութեանց արհեստանոցը պիտի հաստատուէր Բայազլիտ :

Անկախ այն զօրամասերէն որոնք զբաղած են երկաթուղային աշխատանքով, (նորեր շինել կամ քանդուածները նորոգել) բանակ մը պէտք է ունենայ քանի մը վաշտեր երկաթուղիներու գործածութեան յատկացուած, զնացքներու երթեկուծութիւնը իր ձեռքը առնելու համար : Կարելի է ընդունիլ թէ երկու հարիւր հոգինոց վաշտ մը, կրնայ ապահովել յիսուն քիլոմէթր երկայնութեամբ երկաթուղիի մը գործառնութիւնը :

Ճամբաներ եւ բեռնակառքեր. —

Ինքնաշարժային փոխադրութեանց ծաւալման հետեւանքով, ներկայիս բացառիկ կարեւորութիւն կը ըստանան ճամբաները : Լեռնային մասերու մէջ այդ փոխադրութիւնները աւելի իրական կը դառնան քան դաշտային հողամասերու վրայ, որովհետեւ անոնք կը փոխարինեն անասունները որոնց փոխադրական տարողութիւնը կը նուազի ցից վայրերու մէջ :

Վերջին պատերազմի ընթացքին, լեռնային շրջաններու մէջ արդարեւ օգտագործուեցաւ ինքնաշարժի փո-

խադրութիւնը ոչ միայն Իտալիոյ եւ Մակեդոնիոյ, այլ նոյնպէս Հայաստանի մէջ : 1916էն սկսեալ Ռուսները արդէն հարիւրաւոր բեռնակառքեր ունէին Հայաստանի ճակատին վրայ : Թուրքերը նոյնպէս, շնորհիւ Գերմանիոյ եւ Աւստրիոյ, հայկական ճակատի վրայ եղած իրենց երկու բանակները (1915 — 1918) պարենաւորեցին բեռնակառքերու միջոցաւ :

Թրքական Յրդ բանակի պարենաւորման համար մեկնակէտ ընտրուած էր Ուլու Գչլա (Պաղտատի երկաթուղիի վրայ) եւ իրարմ կը հասնէր Կեսարիա - Սեբաստիա - Երզնկա գիծով, մօտ 900 քիլոմէթր տարածութիւն : Այս ճամբայի դանաղան մասերը նորոգուեցան եւ բաղմամբիւ կամուրջներ շինուեցան :

Թրքական շրջ բանակը նոյնպէս պարենաւորուեցաւ գերմանական բեռնակառքերու սպասարկութեամբ, որոնք Բասիլ - Այնէն (Պաղտատի երկաթուղագիծին վրայ) Տիարպէքիւր կը մեկնէին, Մարտինի վրայով : Իսկ Տիարպէքիւրէն դէպի ճակատ կ'ապահովուէր, սայլերով եւ բեռնակիր անասուններով :

Եթովպիոյ պատերազմին ընթացքին Իտալացիները ցոյց տուին որ 150.000-նոց բանակ մը կրնայ պարենաւորուիլ միակ գլխաւոր ճանապարհով մը, եթէ ան առակ ըլլայ զիմանալու զանդուածային փոխադրութեան մը (3000 թօն մէկ ուղղութեամբ) : Սահմանափակ երկայնութիւն ունեցող ճամբով մը եւ անսահման միջոցներով, կարելի է փոխադրել օրական մինչեւ 10.000 թօն : Վերտէնի օրինակը ապացոյց :

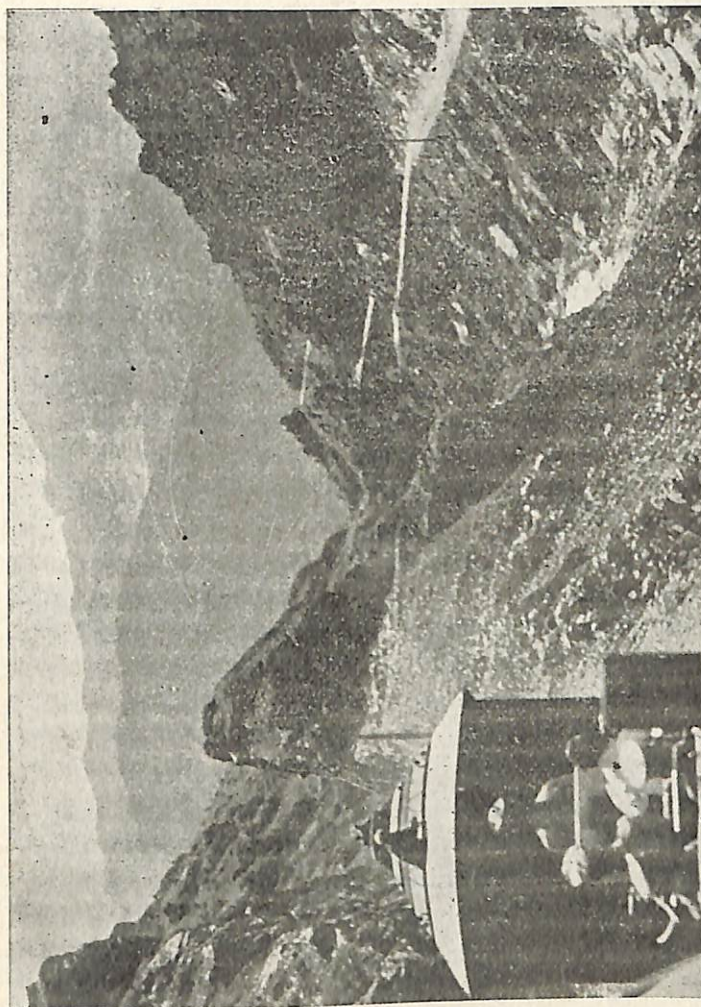
Սակայն բացառիկ թիւեր են ասոնք : Միջին հաշուով ընդունելու է թէ առատ նիւթեղէնով, բեռնակառ-

քերով եւ լաւազոյն ճանապարհներու վրայ կարելի է հասնիլ միայն 1000 — 2000 թօնի, մէկ ուղղութեամբ : Այսինքն աւելին՝ քան նեղ դժանի երկաթուղիի վրայ եւ նուազ՝ քան բնականոն դժի մը վրայ :

Հայաստանի մէջ Ռուսները, պատերազմի ընթացքին ճանապարհային մեծ աշխատանքներ կատարեցին (հարկւրաւոր քիւմեթեր) : Նորուեցին Սարիգամիշ - Էրզրում, Տրապիզոն - Էրզրում ճամբաները որոնք օգտագործելի էին ամենավատ անձրեւային եղանակներուն իսկ : Նորուեցին նոյնպէս Բաթում - Տրապիզոն, Օլթի - Էրզրում, Էրզրում - Մուշ - Բիթլիս, Իգտիր - Վան, Քարաքիլիսէ - Մուշ ճամբաները, որոնցմով կ'օգտագործուէին ամէն տեսակի կառքեր, բացի շատ վատ անձրեւային եղանակներու ատենէն միայն :

Մակեդոնիոյ Քրանսական բանակը, 1916 — 1918 չինեց 900 քիւմեթի նոր եւ նորուեց 300 քիւմեթի հին ճամբայ : Այս աշխատանքի համար գործածուած են 13 հազար ղինուոր աշխատաւորներ եւ 12.000 տեղական բանուորներ, 100 բնականաւոր, հազարէ աւելի սայլ, 100 հարթիչ գլան եւայլն :

Անհրաժեշտ միջոցներով եւ հազար հոգիով կարելի է օրական 500 մէթր լաւ ճանապարհ շինել, եւ կամ թէ մէկ քիւմեթի արահետ մը վատ ճամբու վերածել տա - փարակ երկրի մը մէջ : Կատարելագործուած միջոցներով, այս թիւերը կրնան կրկնապատկուիլ : Պէտք է նկատել թէ լաւ ճանապարհի մը շինութեան համար հարկաւոր է առատ նիւթ (մէկ քիւմեթի ճամբու համար պէտք է հազար թօն քար) ուրտեղ նորէն կը ծաղի փոխադրութեան հարցը :

Հայ ցուրդայր լաւիկի վերածուած ցուրդայրի վրայ

Շինարարութեան այս աշխատանքի համար անհրաժեշտ են յատուկ միաւորներ — աշխատաւորական վաշտեր — մասնագէտ բանուորներ, քարահանքեր, հարթիչ գլաններ, կամուրջներու շինութիւն :

Բացի այդ, շինուած ճամբաներու պահպանման եւ նորոգութեան համար իւրաքանչիւր քիլոմետրի անհրաժեշտ է երկու մարդ եւ մէկ մետր խորանարդ քար օրական : Ձանդուածային եւ յաճախակի փոխադրութեանց պարագային պէտք է հաշուել միջին տասնըհինգ մարդ եւ տասը մետր խորանարդ քար իւրաքանչիւր քիլոմետր տարածութեան համար օրական :

Գործածուելիք բեռնակառքերու որոշ տոկոսը թեթեւ տեսակի պէտք է ըլլայ, լեռնային դէշ ճանապարհներէն եւ անձրեւային եղանակներուն կարենալ անցնելու համար :

Բաւական չէ միմիայն բեռնակառքեր ունենալ, հարկաւոր է նոյնպէս լաւ պահպանել եւ նորոգել զանոնք : Բացի փայրիչներէն, հարիւր կառքի համար անհրաժեշտ են մօտաւորապէս քսանըհինգ մեքենագէտ բանուորներ :

Թելուղի (Teleferique).—

Թելուղիի գործածութիւնը, այսինքն ձորերու վրայէն, թելերէ կախուած փոքրիկ տնակներով փոխադրութիւններ, տեղի ունեցան իտալական եւ մակեդոնական լեռնային ճակատներուն վրայ :

Մեծ բարձրութեանց վրայ (1000 մետրէն աւելի), այս ձևով կարելի է օրական մինչեւ 40 թօն ապրանք փոխադրել, քանի մը վայրկեանի մէջ :

Պատերազմի ընթացքին, Գերմանացիները մօտ 100 քիլոմետր երկայնութեամբ թեկուղի տեղաւորեցին Մա - կեդոնիոյ մէջ:

Զիաբարշ կառքեր. —

Վերջին պատերազմի փորձառութիւնը հաստատեց թէ, լեռնային երկիրներու մէջ դործածուելիք ամէնէն յարմար ձեւի կառքը, երկու ձիով կամ ջորիով քաշուե - լիք երկանիւ կառքերն են (arabas):

Երկու ձիերէ քաշուող կառքի մը փոխադրական կա - րողութիւնը մօտ 400 քիլօկր. է:

Յրանսական բանակը լայն չափով օգտադործեց այս ձեւի կառքերը Մակեդոնիոյ, ու Արեւելեան ճա - կատներուն վրայ:

Փոխադրական միաւորը կառքային վաշտն է, որը կը բաղկանայ 200 կառքերէ: Վաշտը կը բաղկանայ 4 դասակներէ, իւրաքանչիւրը 50ական կառքերէ եւ տե - դակալի մը հրամանատարութեան տակ: Արդարեւ, կա - րելոր է որ փոխադրական մասերը նոյնքան կազմակեր - պուած ու սպաներով օժտուած ըլլան, որքան պատե - րազմիկ մասերը, մանաւանդ Արեւելքի մէջ, ուրտեղ յա - ճախ խուճապը ծնունդ կ'առնէ թիկունքի մէջ:

Փորձառութիւնը ցոյց կուտայ նոյնպէս, թէ իւրա - քանչիւր կարաւանի մէջ, անհրաժեշտ է ունենալ դարբին մը եւ սայլապործ մը, լաւ վիճակի մէջ պահելու համար նիւթեղէնը, ու կարենալ կատարելու ստիպողական նորո - գութիւնները:

Կառքերը իւզոտելու նիւթերն ալ, բաւարար կերպով

հողալու է, որպէսզի անոր յաճախակի դործածութեան պակասութենէն, ի զուր տեղ կենդանիները ուժասպառ չըլլան:

Մասնաւորաբար հետեւեալ թերութիւններէ զուշա - նայու է: Օրինակի համար երբ կենսամթերք եւ զինա - մթերք առնելու համար անհրաժեշտ դառնայ բեռները պարպել, ատիկա պէտք է կատարուի լրիւ դասակներով եւ կամ ամբողջ վաշտերով, որպէսզի անոնք բոլորովին ազատ ըլլալով, կարողանան ամբողջութեամբ ետ վե - բադառնալ եւ նորէն բեռնաւորուիլ: Մասնակի կերպով հասած կառքէն սպրանք պէտք չէ առնել, այդպէսով ա - նոնցմէ եւ ոչ մէկը ամբողջութեամբ ազատ եւ տրամա - դրելի կ'ըլլայ:

Վերջապէս յիշեցինք թէ հողամասի կազմութեան եւ ճամբաներու դէշութեան պատճառաւ, լեռներու մէջ դործածուելիք կառքերը, թեթեւ տեսակէն ըլլալու են:

Ռազմամթերք փոխադրող կառքերուն (araba, four - gon) լծուող ձիերն ու ջորիները, պէտք է օժտուած ըլլան մասնաւոր թամբով մը — ինչպէս օրինակ Զուլցերիա - կան բանակին մէջ — որպէսզի հակառակ պարագային, իրենց կռնակով կատարուի փոխադրութիւնը, երբ հնա - րաւոր չըլլայ այլեւս կառքով շարունակել ճամբան:

Սայլեր. —

Մարտական միաւորներու (գորբաթին) գործողու - թեանց գօտիէն դուրս կատարուող փոխադրութեանց համար, այսինքն թիկունքէն դէպի ետ, բանակը իր հեռաւոր խարխախն հետ (կայաններու գիծ) կապելու

համար, կարելի է օգտագործել եղանակը համաձայն սայ -
լեր :

Արեւելքի մէջ, փոխադրական ամենասովորական
միջոցն է այդ, ու զժողովուրդն է մեծաքանակ կերպով վար -
ձու առնել, կամ բռնադրուել զանոնք :

Դեռ 1828 — 29 թուականներուն, Հայաստանի ար -
շաւանքի ժամանակ, Պասքելիէ իր 20.000-ոց բանակին
համար վարձած էր 2000 սայլ :

1912ին, թրքական արշաւանքին ժամանակ, Պուլ -
կարները զրաւած էին իրենց երկրի սայլերուն մեծագոյն
մասը, փոխադրական գիծ մը կազմելով Պուլկարիայէն
Չաթալճա (300 քիլոմետր) : Այս սայլերը կը բաղկանա -
յին 150ական կարաւաններէ, որոնք կ'առաջնորդուէին
զինուորականներու կողմէ : Քանի մը հետեւ զինուորներ կը
հակէին այս կարաւաններու կարգապահութեան եւ իւ -
րաքանչիւր սայլ թուահամարուած էր (նշանակելով սայ -
լին, կարաւանին, զօրաբաժնին թիւը) :

Այս առթիւ ուսումնասիրութեան արժանի է հետեւ -
եալ պարագան : Արեւելքի մէջ լուծը կը դրուի կենդա -
նիներու վրէժն վրայ, որը կարելի է փոխարինել եւրո -
պական լուծին տեսակով բռնել տալով կենդանիին կո -
տոջներէն : Կենդանիին ուժը իր վրէժն եւ գլխուն մէջն է :
Եւրոպական լուծին տեսակը, կը դիւրացնէ կենդանիին
ուժի ծաւալումը :

Բեռնակիր անասուններով փոխադրութիւն. —

Լեռնային արահետներու վրայ դործող զօրամասե -
րու համար, միմիայն բեռնակիր անասուններով փոխա -
դրութիւնը հնարաւոր է :

Անասունը կրնայ անցնիլ այն վայրերէն ուրիշ կըր -
նայ անցնիլ մարդը, պայմանաւ որ 40 սանթիմետրէ ա -
ւելի ձիւն չըլլայ :

Լեռնային պատերազմին յատուկ կազմակերպուած
բանակի մը, փոխադրական մեծագոյն մասը, պէտք է
կատարուի բեռնակիր անասուններով :

Այսպէս, օրինակ վաչտի մը, կամ լեռնային մարտ -
կոցի մը ծանրութիւնները (զնդացիք, թնդաւօթ, զինա -
մթերք, կենսամթերք) պէտք է ամբողջութեամբ փո -
խադրուի բեռնակիր անասուններով : Գունդի եւ զու -
մարտակի փոխադրութիւնը կարելի է ապահովել կէս
մասը բեռնակիր անասուններով, կէս մասն ալ, կառ -
քերու միջոցաւ :

Իւրաքանչիւր հետեւակ զունդ, կամ հրետախումբ,
պէտք է ունենայ իր փոխադրական վաչտը, ատիկա կ'ըլ -
լայ տեսակ մը շրջուն ստոփ :

Նկատի ունենալով բեռնակիր անասուններու փոխա -
դրական նուազ կարողութիւնը (բեռնակիր անասուն մը
կրնայ կրել 100 քիլոկր.), փոխադրական վաչտերու այս
չարժուն ստոփը պէտք է կազմուի, ոչ թէ բեռնակիր ա -
նասուններով, այլ ձիաքարշ կառքերու միջոցաւ : Բայց
պէտք է կանխատեսել բեռնակիր անասուններու յատուկ
վաչտեր, ընդունակ՝ այս փոխադրական վաչտերը կա -
պելու մարտական միաւորներու հետ :

Սակայն յիշատակութեան արժանի է թէ, եթով -
պիոյ արշաւանքի ժամանակ, Իտալական բանակը մի -
միայն բեռնակիր անասուններ եւ ինքնաշարժ բեռնա -
կառքեր դործածեց : Գումարտակի եւ վաչտի փոխա -
դրութիւններու կէսը բեռնակիր անասուններով, կէս

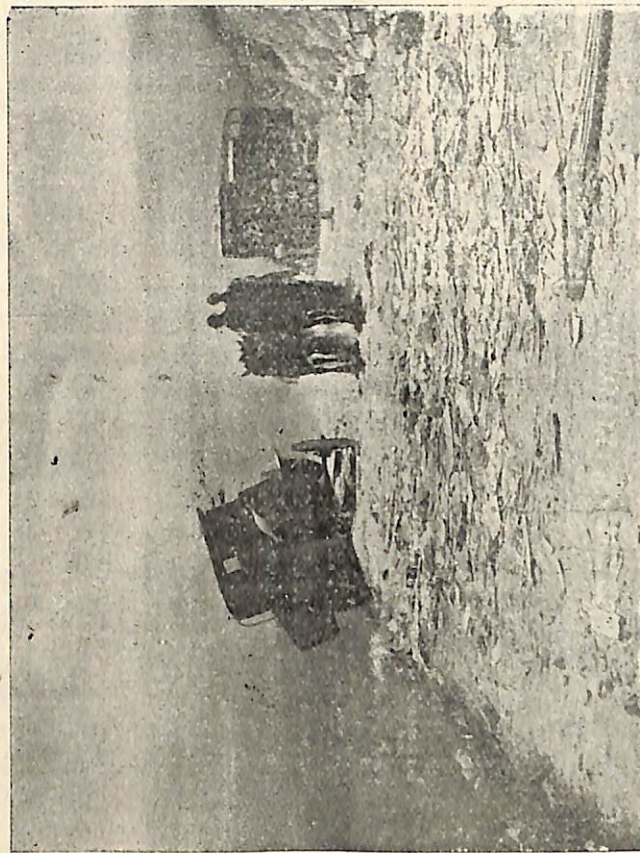
մասն ալ ինքնաշարժ բռնակառքերով: Իւրաքանչիւր զօրաբաժին այդ նպատակի համար ունէր 2 թօնոց 40 բռնակառք:

Բռնակիր անասուններով փոխադրութեանց կազմակերպման համար, իւրաքանչիւր անասունի համար անհրաժեշտ է մէկ վարիչ: Շատ կարեւոր է նոյնպէս, շթողնել որ անասունները ուժասպառ ըլլան: Այսինքն օրական 6 — 7 ժամէն աւելի քալեցնելու է: Քալած առան ալ, օրական մէկ կամ երկու անգամ, երկար դադար տալու է կազդուրուելու համար: Այս դադարներու ժամանակ, պէտք է անսպաժման անասուններու բռնները վար առնել, որպէսզի կարողանան հանդատանալ:

Արեւելքի մէջ, մարդկանց ծուլութեան երեսէն, այս խնամքը զրեթէ չի կատարուիր: Այս խիստ սրտճառաւ ալ սպառուած, վիրաւոր եւ անպէտք անասուններու թիւն ալ աւելի շատ կ'ըլլայ:

Փոխադրական գանազան միջոցներու կարողութիւնը եւ անոնց օգտագործումը.—

Մենք արդէն բաժանումը կատարեցինք, գանազան միաւորներու փոխադրական միջոցներու: Այսինքն վառարու եւ մարտկոցներու բոլոր փոխադրութիւնները բռնակիր անասուններով, իսկ գումարտակներու եւ դունդերու փոխադրութիւնը, ձիաքարշ կառքերու եւ բռնակիր անասուններու խառն զբոլթեամբ: Աւելին, իւրաքանչիւր դունդին կցելու է, տասնեակ մը բռնակառքեր, որոնք կարողանան հեռուներ երթալ (մինչեւ 50 քիլոմետր), ու բերել ամենօրեայ զինամթերքն ու կենսամթերքը:

Բռնակառքաւ շարք մը թուրքիոյ մէջ, մեծ պատերազմի պահույն

Որքան կարելի է, պէտք է զօրաբաժին մը (մօտ 15.000 մարդ) պարենաւորուի երկաթուղիով: Արեւել - ևսն ռազմարեմի վրայ դործող զօրաբաժնի մը օրական պարենաւորումը հետեւեալ կերպով կարելի է սահմանել:

Ռազմանիւթ	35 թօն
Կենսամթերք	75 թօն
Փայտ	5 թօն
Վառելիք	10 թօն
Շինարարական նիւթ.	25 թօն

Գումար՝ 150 թօն

Բոլորն կրիւներու ընթացքին զօրաբաժնի մը, օրական ռազմանիւթի սպառումը, կրնայ հասնիլ 100 թօնի մինչեւ իսկ 200ի: Այսքան թօն փոխադրութեան համար, ցանկալի է ունենալ մօտիկ երկաթուղի մը:

Տեսակոնօրէն, արդիական բանակ մը, 50 քիլոմետրէն անցի հեռու գտնուելու չէ երկաթուղիէն: Եթէ հարկադրութիւն ստեղծուի հեռու գտնուիլ, այդ պարագային վերջին կայարանի եւ մարտական միաւորներու — զօրաբաժին — միջեւ, անհրաժեշտ է կազմակերպել կայաններու գիծ մը (ligne d'etapes), որու վրայ փոխադրութիւնները կը կատարուին ինքնաշարժ բեռնակառքերու միջոցաւ, իսկ անբաւարարութեան պարագային սայլերու կառավարներով:

Լաւ ճամբու մը փոխադրական կարողութեան մասին մենք յիշեցինք արդէն թէ, բազմաթիւ ինքնաշարժ կառքերով մէկ ճամբայով կարելի է պարենաւորել 100 — 150.000-ոց բանակ մը: Բայց միմիայն ձիաքարչ կառ-

քերով եւ սայլերով կատարուող փոխադրութեանց չնոր-
հիւ, կարելի է պարենաւորել մօտ 50.000 մարդ: Իսկ եթէ
լեռնային արահետներով եւ միմիայն բեռնակիր անա-
սուններով կատարուի այդ փոխադրութիւնը, պարենա-
ւորւողներու թիւը կ'իջնէ 5000ի կամ առաւելագոյն չա-
փով 10.000 մարդու:

Բեռնակիր անասուններով կատարուող այս փոխա-
դրութիւնները թէեւ մեծապէս յարմար են լեռներու մէջ,
սակայն ունին եւ իրենց թերի կողմը: Փոխադրական
կարողութեան տեսակէտէն (100 քիլօ, մէկ բեռնակիր
անասունի վրայ, փոխանակ 400 քիլօ երկու ձիա-
նի կառքի մը վրայ):

Բեռնակիր անասուններով կատարուող փոխադրա-
կան զծի մը երկայնութիւնը պէտք է ըլլայ 1 — 2, կամ
առաւել 3 օրուան ճանապարհ:

Աւելի վեր, մենք ցոյց տուինք կառքի փոխադրա-
կան կարողութեան զերազանցութիւնը (400 քիլօկր.)
Պէտք է նկատել սակայն, թէ բարձր լեռնային ճամբանե-
րու, սուր ու ցից կողերու վրայ, անհրաժեշտ կ'ըլլայ
նուազ բեռցնել կառքը կամ սայլը (300, մինչեւ իսկ 200
քիլօկր.): Այդ պարագային ուրեմն, անոր փոխադրա-
կան կարողութիւնը կը մօտենայ բեռնակիր անասունի
մը կարողութեան չափին:

Կայաններու զծի վրայ անհրաժեշտ է ստուգել փո-
խադրուած ապրանքները: Այսինքն, պէտք է սահմանել
կարգ մը, որոշելու համար մէկ միւսէն առաջ փոխա-
դրուելիք ապրանքին տեսակը:

1916ին, Տիգրանակերտ—Բալու զծի վրայ թրջական
2րդ բանակի փոխադրութիւնները անհրաժեշտ հսկողու-

թեան չենթարկուելու պատճառաւ, կարելի չեղաւ պէտք
եղած կերպով օգտագործել տրամադրելի փոխադրական
տկար միջոցները (բեռնակիր անասուններ), ու շատ ան-
գամ մանր մունր, աւելորդ առարկաներ փոխադրուե-
ցան:

Թիկուլնի կազմը.—

Ինչքան ալ հեռու գտնուին ռազմաճակատէն, փո-
խադրական զօրամասերը, նոյնքան ուժեղ կերպով կազ-
մուած պէտք է ըլլան փոխ - սպաներէ եւ սպաներէ, որ-
քան պատերազմիկ մասերը: Անհրաժեշտ է անոր հա-
մար, որպէսզի կազմալուծում եւ անկարգութիւն չյառա-
ջանայ բանակի այնքան կենսական այս տարրերու մի-
ջեւ:

Օղային վտանգի պատճառաւ, ապագային փոխա-
դրութիւնները պիտի կատարուին յաճախ գիշերանց,
ուրիշ կը ծնին նոր դժուարութիւններ եւ անկարգու-
թիւններ: Պէտք է մոռանալ նոյնպէս, թէ
լեռնային պատերազմի մէջ, փոխադրական մասի զին-
ուորը ստիպուած է յաճախ ճակատի զինուորին հաւա-
սար Քիլիքական մեծ ճիւղի դործ գնել, ու երբեմն նոյն
իսկ անկէ զերազանց յոգնութեան ենթարկուիլ:

Տնտեսական մասը (L'Intendance).—

Պարենաւորման հարցը (կենսամթերք եւ սարքաւո-
րում) մեծ ազդեցութիւն ունի զօրամասի բարոյականի
եւ դիմադրական կորովի վրայ: Ան բացառիկ կարեւո-
րութիւն ունի մանաւանդ լեռնային պատերազմին մէջ,

ուր տեղ մարդս աւելի մեծ ճիւղերու եւ զոհողութիւններու կը պարտադրուի :

Արեւելքի մէջ պատերազմի ընթացքին, հրամանատարութեան եւ քատրերու պակասը, պաշտօնէութեան եւ սպայութեան անհոգութիւնը, յաճախ արդահատելի արդիւնքներ տուած է :

Իւրաքանչիւր զօրաբաժին, ունենալու է տնտեսական մասի քանի մը վաշտեր, որոնց մէջ հացադործ, մսադործ, պահեստապետ զինուորներ եւ փոխադրական տարրեր գտնուելու են, կենսամթերքը փոխադրելու եւ բաշխելու գործին մէջ սպասարկելու համար :

Գումարտակի մը օրական պարէնը կը ներկայացնէ 3 թօն, այսինքն 8 կառքի կամ 35 անասունի բեռ :

Լեռնային զօրամասերը, շարժական խոհանոցի փոխարէն, ունենալու են իրենց մասնաւոր auto - cuisiniers-ը, բեռցուած անասուններու վրայ : Ատիէ դատ, իւրաքանչիւր խումբը, ունենալու է իր քէրմօզի ամաններ եւ կաղի օճախները :

Հացի պատրաստութեան համար, մասամբ միայն կարելի է հաշուել տեղական հիմնարկութեանց վրայ : Իւրաքանչիւր զօրաբաժին պարտ է ունենալ հացի քանի մը փուռեր, շարժական եւ անասուններով փոխադրելի (մէկ փուռի համար 10 անասուն) : Իւրաքանչիւր փուռ կրնայ եփել օրական 2000 բաժին հաց :

Սարքաւորում (L'équipement).—

Լեռն ճանչողները լաւ կը դնահատեն մասնաւոր սարքաւորման մը կարեւորութիւնը (ամուր կօշիկներ, տաք, անթափանցելի հաղուստներ եւայլն) :

Լաւ սարքաւորում եւ կադմակերպութիւնը կը դիւրացնէ դիմադրաւել ամէն արդելք եւ դժուարութիւն : Գերմանացիները ատոր ապացոյցը տուին ռուսական ճակատին վրայ : Մինչդեռ միեւնոյն երկրի մէջ, ձմրան պատճառաւ, Նարոլէոնի զինուորները կոտորակուեցան :

Հայաստանի ձմրան պատճառաւ, 1914 — 1917 թուրքերը կորսնցուցին աւելի քան 100.000 մարդ, որովհետեւ անոնք ոչ պէտք եղած կերպով երկերը կը ճանչնային եւ ոչ ալ պէտք եղած սարքաւորումն ունէին :

Մքերանցներ .—

Լեռնային փոխադրութեանց դժուարութեան եւ անկանոնութեանց պատճառաւ, նախընտրելի է մթերքները (կենսանիւթ, ռազմանիւթ) չկեղրոնացնել մէկ քանի մեծ մթերանոցներու մէջ, այլ բաժնելու է զանոնք բազմաթիւ կէտերու վրայ, խորութեամբ դասաւորուած :

Անոնցմէ մէկ քանին, եթէ հնարաւոր է, քշելու է մինչեւ ռազմաճակատի մօտիկ վայրերը :

ՔԱՏՐԵՐՈՒ ՀԱՐՑԸ

Արդիական պատերազմի յատկանշական դժերէն մին, քատրերու — մասնաւորաբար ստորադաս քատրերու կարեւորութեան մէջ կը կայանայ :

Կարելի է ըսել թէ արդիական կռիւներու մէջ, զօրամասերու ընդարձակ ցրուածութեան պատճառաւ, փոխ - սպաներն ու տեղակալները, նորադոյն կռիւներու իրական պետերն են : Վաշտի հրամանատարին անմիջական եւ ուղղակի աղբեցութիւնը կը սահմանափակուի իր զօրամասի վրայ, իսկոյն որ իր դասակները կռուի մէջ մտնեն :

Աւելի ճիշդ է այս հանգամանքը լեռնային պատերազմի մէջ, որը ամէն բանէ առաջ առաւելաբար փոքրիկ ջոկատներու կռիւ է, ուր տեղ շատ մը ընդհարումները, չըջուն պահակախումբերու հանդիպումներ են, ուր տեղ խումբը կռուի միակ միաւորն է, որ կրնայ տեսնուիլ եւ իրապէս ղեկավարուիլ իր պետին կողմէն :

Ուժերու ցրուածութեան, միաւորներու համեմատական կողքիացման, ու անակնկալներու հաւանականութեանց պատճառաւ, բարթիղանական կռուի փորձառութիւնները պետերու գերն ու կարեւորութիւնը կը հաստատեն :

Հայդուկային խումբի զօրութիւնը, ոչ թէ իր մարդկանց թիւէն. այլ իր պետին արժէքէն կախում ունի :

Պատերազմի ատեն, բարոյական եւ ֆիզիքական մեծ տաղնապնէր անխուսափելի են :

Լեռնային պատերազմի մէջ, ֆիզիքական մեծ դժ-

Պարենաւորուի՝ բնականօրէն պաշտօնը

ուարութեանց, մարդկանց եւ միաւորներու աւելի շատ կղզիացման պատճառաւ, առաւելապէս աչքի կը դարնեն այս տաղնապաները: Պէտք է նիւթական եւ բարոյական զրահաւորում մը, որպէսզի զինուորն ու հրամանատարը կարողանան պայքարիլ այդ բոլորի դէմ:

Ռազմիկը այն բարդ էակն է, որ կ'ապրի, կը տա - ուսուցի, կը յուսալքուի, կը խենթանայ, նորէն կ'ամ - փոփուի, կը կռուի ու կը մեռնի:

Լեռնային պատերազմի, ինչպէս նաեւ օդային կռիւ - ներու մէջ, անկարելի է շարունակական հակողութեան տակ ունենալ իր մարդիկ եւ մանաւանդ իր ստորադաս քատրերը: Մինակ՝ քատրերուն ներշնչուելիք պարտա - կանութեան, եւ պատասխանատուութեան գիտակցու - թեան, բարոյական կարգապահութեան շնորհիւ, կարելի պիտի ըլլայ ապահովուիլ անհատական բարոյալքման դէմ: Մենք կ'ըսենք բարոյական կարգապահութիւն, ո - րը կը դործէ մարդու բարոյականի եւ կամքի վրայ եւ ոչ միայն Ֆիզիքական կարգապահութիւնը, որը ստացական դաստիարակութեան մէկ յատկանիւնն է, նոյնպէս կարե - ւոր՝ բայց ոչ բաւարար:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է որ քատրերու պատրաս - տութիւնը հիմնուած ըլլայ քատրերու անհատական դաստիարակութեան, անոնց նախաձեռնութեան զար - դացման վրայ: Պէտք է դարձնել զանոնք պարզ մեքե - նաներ, ընդունակ միայն վերէն եկած հրամանները գործադրելու: Անոնք պէտք է ըլլան իմաստուն էակներ, ընդունակ համաձայն պայմաններու թափանցել հրա - մաններուն խորքը, խելացիօրէն դործադրել զանոնք, երբ նոյնիսկ կղզիացած են իրենց դերադասներէն:

Մէկ խօսքով լեռնային պատերազմը, որ յաճախ չարժուծի պատերազմ է, կը պահանջէ հրամանատարութեան ապակեդրոնացում :

Սովորական հողամասի վրայ, գերքային պատերազմի մէջ — ինչպէս օրինակ Ծրանսայի ճակատի վրայ, տեսականօրէն սպայակոյտը հեռախօսով կրնայ հրահանգել ամենալարի քատրերը, մինչեւ թշնամիէն քանի մը մեթր միայն հեռու յառաջացած խրամները: Հոն, ստորադաս սպաները, քիչ քիչ, կը կորսնցնեն իրենց նախաձեռնութեան սովորութիւնը :

Լեռնային պատերազմի մէջ գերադաս եւ ստորադաս պետերու միջեւ, նման շարունակական շփում անկարելի է: Անոնք պէտք է սովորին մտածել իրենք իրենց, պէտք է գիտնան ստանձնել պատասխանատուութիւն եւ նախաձեռնութիւն, պէտք է սովորել քննել, ու գրականօրէն լուծել կազմակերպական խնդիրներ:

Բանակի ղեկավար տարրերը, սպաներու դաստիարակութեան գործին մէջ, պէտք է յաջողին կազմել ոչ միայն պարզապէս իրենց հրամանները գործադրելու բնական մարդիկ, այլ իրենց դադափարները իրականացնելու ընդունակ մարդիկ :

Բազմաթիւ արեւմտեան դիտողներ, պատերազմի ընթացքին, արեւելեան բանակներու մէջ նկատած են կազմակերպութեան չափազանցուած կեդրոնացում մը: Նկատելի է մանաւանդ ստորադաս քատրերու սովորութիւնը, անկերջ իրենց պետերուն գիմելու, փոխանակ անկախօրէն շարժուելու եւ գործելու: Այս սովորութիւնը մասամբ, պետերու գէշ մտայնութեան ար-

դիւնը է (արհամարհանք, անվստահութիւն) եւ մասամբ ալ սխալ դաստիարակութեան հետեանք :

Մեծ հրամանատարի մը, ամենազլխաւոր ճիշդ, պէտք է ըլլայ կազմել այնպիսի մարդիկ, որոնք կարողանան զինքը շարունակել տարածութեան եւ ժամանակի մէջ:

Պէտք է ուրեմն, սպաները ըլլան միաժամանակ, մտքի եւ գործի մարդ :

Մտքի մարդ: Որովհետեւ յաղթանակը՝ տգիտութեան, թեթեամտութենէ եւ յաւակնութենէ չի ծնիր :

Գործի մարդ: Որովհետեւ լեռնային պատերազմը կը պարտադրէ այնպիսի պետեր, որոնք վտանգի բնազդը ունենան, ու ընդունակ ըլլան Ֆիդիքական մեծ զոհողութեան :

Պետերը նոյնքան շինարար պէտք է ըլլան, որքան շինուորական, որովհետեւ լեռնային պատերազմը կռիւ մըն է ոչ միայն մարդոց դէմ, այլ մանաւանդ կռիւ բնութեան, սովի, հիւանդութեան եւ տարածութեան դէմ :

Պետերը պէտք է անդադար զբաղուին իրենց զինուորներու նիւթական հոգերով, հետաքրքրուին անոնց գոյութեան պայմաններով, ջանալով բարելաւել ու ցոյց տալ իրենց բարեացակամութիւնը :

Այն բանակներուն մէջ ուր տեղ սպաները քիչ կը զբաղուին զինուորի կեանքի պայմաններով, անոնք աւելի քիչ ընդունակ են լեռնային պատերազմին :

Այն տեղ, ուր սպան հեռու կը մնայ իր զօրամասէն, թողնելով որ միայն ենթասպաները շփումը պահեն, ան-

անտեղեակ կը մնայ անոր հողեկան կացութեան, անոր կարիքներուն: Այնտեղ, զինուորները իրենց սպաները կը ճանչնան միայն իրր սոսկ հրամայողներ եւ պատիժ տնօրինողներ եւ ոչ իրրեւ առաջնորդներ ու հոգատարներ:

Վերջապէս ղեկավար տարրերը, քատրերը, մեծ հոգածութեամբ պէտք է պատրաստուած ըլլան իրենց պարտականութիւններուն համար: Ամէն բանէ առաջ անհրաժեշտ է լայն ուսումնասիրութիւն եւ անհատական աշխատանք: Միայն խնամուած եւ լուրջ պատրաստութեան մը շնորհիւ մարդը կրնայ քննել արդիական պատերազմը: Մէկը որ այս բոլորին կը մօտենայ իրրեւ տիլէքանք, ի յառաջագոյն կորսնցուցած է նա արդէն:

Պետերը, լեռնային կեանքի հետ պէտք է վարժուին սիփոնի միջոցաւ, առաջին հերթին ալքիմիզմ եւ սփի:

Այս սփօռները, մարդու համար կորույթի դպրոց մըն են: Արդէն լեռը ինքնին, քաջութեան եւ պարզութեան դպրոց մըն է:

Լեռերէն վերադարձող ճամբորդ մը, երեկոյեան իր իջած խրճիթին մէջ, կրնայ պատմել յաղթահարած խոչընդոտները ու յաջողութիւնները: Բայց յետոյ, իր բենեակին մէջ միւս մինակ, ան պիտի վերյիշէ անանցանելի վիճերը. անհասանելի դադաթները, կամ զինք խափանող հեղեղատները: Գոնէ՛, ինք պիտի գիտնայ թէ ի՞նչ չկրցաւ ընել ...

Անտեղի չէ կարծեմ սոյն նկատողութեամբ վերջացնել լեռնային պատերազմի ներկայ ուսումնասիրութիւնը:

«Պատերազմը — համաճայն Պանսի — արդարեւ ամէնէն խիւտ, ամէնէն կատարեալ, ու ամէնէն անկեղծ փորձութիւնն է, որուն կրնայ ենթարկուիլ անհատ մը, կամ ամբողջ ազգ մը»:

«Պատերազմը միակ իրական առեղծուածն է», եւ սա պէտք է խորհիլ տայ մանաւանդ այն ժողովուրդներուն, որոնք իրենց ոյժը մինչեւ օրս, իրենց ճարպիկութեան մէջ դտած են, թէ պատերազմի մէջ «ամէն խաբէութեան փորձ, նոյնիսկ ամենափոքր խաբէութեան փորձ, դատապարտուած է խորտակուելու»:

Վ Ե Ր Զ

Imp. A. DER AGOPIAN
17. Rue Damesme - Paris

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0539083

ՌԱԶՄԻԿ

Զինուորական Ամսաթերթ

ՕՐԿԱՆ՝ ՀԱՅ ԿԱՄԱԽՈՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ՄԱՐՏԻԿՆԵՐՈՒ
Մ Ի Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Տարեկան բաժնեգին 20 ֆրանկ

Հասցէ՝ Rédaction « Razmig »

10, Rue des Platrières, Montreuil (Seine)

« ՌԱԶՄԻԿ » ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.— Երկու տարի հայկական բանակին մէջ

2.— Լեռնային պատերազմ

Ռազմիկ պատի օրացոյց

ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՏՈՐԻՆ ԳԻՆԸ

Ֆրանսա, Սուրիա եւ Պալեաններ

■ ֆր.

Սիւս երկիրներ

■ ֆր.

Ստամբուլ համար դիմել Միուրեանս կեդրոնը

9, Rue Thénard - Paris (5°)

Imp. A-DER 17, Rue Damesme, PARIS